

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Дипломатия институты

қолжазба құқығында

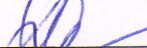
Мирзанова Балнұр Бақытбекқызы

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАННЫҢ
САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

«Халықаралық қатынастар» білім беру бағдарламасы

«7M03-Әлеуметтік ғылымдар» дайындық бағыты бойынша

Халықаралық қатынастар магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші: Мәжіденова Д.М., тарих ғ. д., философия ғ.к.

Жоба қорғауға жіберілді: « 29 » сәуір 2021 ж.

Институт директоры: Абишева М.А., саяси ғ. к.

Нұр-Сұлтан, 2021

Мазмұны

Нормативтік сілтемелер	3
Белгілер мен қысқартулар	4
Кіріспе	5
Әдебиеттерге шолу	10
Зерттеудің әдістері	12
Талдау және зерттеудің нәтижелері	13
1 Экономикалық ынтымақтастық теориялық-әдіснамалық негіздері	13
1.1 Екі жақты экономикалық ынтымақтастық мәселелерін талдаудың теориялық тәсілдері	13
1.2 Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығының негізгі кезеңдері	19
2 Қазіргі кезеңдегі Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығы	24
2.1 Қазақстан-Өзбекстан екі жақты өзара саудасы	24
2.2 Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық экономикалық ұйымдар аясындағы әріптестігі	31
2.3 Қазақстан мен Өзбекстан сауда-экономикалық ынтымақтастығының даму болашағы	34
Қорытынды	38
Пайдаланылған дереккөздер тізімі	40
Аналитикалық жазба	42

Нормативтік сілтемелер

1 «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Қазақстан-Өзбекстан мемлекеттік шекарасы туралы шартты бекіту туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 шілдедегі N 453-II Заңы.

2 «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы стратегиялық әріптестік туралы шартты ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 6 мамырдағы № 201-V ҚРЗ.

3 «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Мәңгілік достық туралы шартты бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1999 жылғы 27 мамыр N 388-I.

4 «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы стратегиялық әріптестік туралы шартты ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 6 мамырдағы № 201-V ҚРЗ.

5 «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы Өндірістік кооперация туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1999 жылғы 13 шілде N 419-I.

6 «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы Азаматтардың өзара сапарларының шарттары туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы 2001 жылғы 23 шілде N 986.

7 Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 15 қаңтардағы N 282 Заңы «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Қазақстан-Өзбекстан мемлекеттік шекарасы туралы шартты бекіту туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 шілдедегі N 453-II Заңы.

8 «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы Еркін сауда туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1998 жылғы 8 мамыр N 224.

Белгілер мен қысқартулар

БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы;

ЕО – Еуропалық Одақ;

ДСҰ – Дүниежүзілік сауда ұйымы;

ЖШС – Жауапкершілігі шектеулі серіктестік;

КСРО - Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы;

ҚР – Қазақстан Республикасы;

ҰЭМ – Ұлттық экономика министрлігі;

ТМД Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы;

ШЫҰ – Шанғай ынтымақтастық ұйымы.

Кіріспе

Магистрлік жобаның таңдау негіздемесі Қазақстан мен Өзбекстанның интеграциясының маңызды шарты - бұл елдер арасындағы терең, нақты интеграция, бұл бірыңғай және келісілген сыртқы сауда, салық, ақша-несие және ақша-несие саясатын жүзеге асыруды көздейді. Екі елдің сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту үшін айтарлықтай әлеуеті бар. Мысалы, экономикалық саладағы ынтымақтастықтың перспективалы бағыттары кәсіпкерлер мен әкімшілік-аумақтық құрылымдар арасындағы тікелей байланысты кеңейту және ынталандыру, кедендік және шекаралық рәсімдеу рәсімдерін жеңілдету, көлік коммуникациялары мен су-энергетикалық ресурстарды тиімді пайдалану, өзара инвестициялар, капитал мен жұмыс күшінің еркін қозғалысы, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу және жеткізу саласындағы ынтымақтастық. Екі елдің арасындағы даму болашағының болуы осы магистрлік жобаның таңдау негіздемесі болды.

Таңдалған тақырыптың өзектілігі Өзбекстан мен Қазақстан экономикасы нарықтық қатынастар жағдайында және әлемдік экономикалық қатынастар жүйесіне біртіндеп ену екіжақты сыртқы экономикалық байланыстарды жақсартуды және олардың тиімділігін арттыру қажеттілігінен көрінеді. Бұл қатынастар тек осы елдердің ұлттық экономикаларын толықтыруға ғана емес, сонымен қатар оларды интеграциялық процестерге, халықаралық мамандандыру мен ынтымақтастық жүйесіне қосу арқылы ішкі экономикалық дамуды едәуір күшейтуге арналған. Бұл зерттеу серіктес елдер жаһандану жағдайында туындауы мүмкін проблемалар ауқымын дәлірек көрсетуге мүмкіндік береді. Демек, экономикалық дағдарысты тұрақты өту Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы сыртқы экономикалық ынтымақтастықтың рөлі олардың макроэкономикалық тұрақтануға және ұлттық экономиканың кейінгі дамуына шешуші әсер етуі мүмкін. Өз кезегінде екіжақты экономикалық қатынастардың қарқындылығы мен тиімділігі, импортталатын және экспортталатын өнімдердің құрылымы, инвестициялар ағыны, жұмыс күшінің қозғалысы жиынтық қоғамдық өнімнің көлеміне, республика территориясына, мөлшеріне тәуелді оның халқы, жағдайы және ұлттық экономика салаларының даму деңгейіне байланысты болады. Демек, бұл қазіргі проблемалық жағдайды мұқият және объективті зерттеу, интеграциялық процестің келешегін нақты бағалау және тәуелсіз мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты жақсартудың жаңа, неғұрлым тиімді тәсілдерін, оларды жүзеге асырудың нысандары мен әдістерін әзірлеу қажеттілігі туындайды. Әлемдік экономикаға интеграциялануға ұмтылған Қазақстан мен Өзбекстан: ұлттық экономикаларының нақты бәсекеге қабілеттілігін ескере отырып, олар қайда және қай жерде болуы мүмкін екенін шешуі керек.

Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы жан-жақты қатынастардың қалыптасуы мен дамуының тарихи тәжірибесі екі тәуелсіз мемлекеттің экономикалық ынтымақтастықтың тең және мағыналы мысалы болып, ғылыми, теориялық және тәжірибелік маңызы зор болып табылады және де осы

тақырыпты таңдау себебі болды. Сондықтан, қазіргі таңда экономикалық қарым-қатынастардың түбегейлі өзгерістердің болуына байланысты осы мәселелені толық зерттеу және жағымды ұсыныстарды әзірлеу қажеттілігі туындайды және де оның осы магистрлік жобаның өзектілігін көрсетеді.

Магистрлік жобаның объектісі - Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы екіжақты экономикалық ынтымақтастық.

Магистрлік жобаның пәні - Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы екіжақты экономикалық ынтымақтастықты зерттеу процесі.

Магистрлік жобаның мақсаты - Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы экономикалық ынтымақтастықтың қазіргі жағдайын зерттеу және осы салада екі жақты келісімшарттар мен кешенді стратегиялық жоспарларды ұсыну негізінде даму жолдарын көрсету болып табылады.

Магистрлік жобаның міндеттері - бұл мақсат өзара байланысты бірқатар міндеттерді шешуді талап етті:

- екі жақты экономикалық ынтымақтастық мәселелерін талдаудың теориялық тәсілдерін зерттеу;
- Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығының негізгі кезеңдерін зерттеу;
- Қазақстан мен Өзбекстанның екіжақты сауда аспектілерін қарастыру;
- Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық экономикалық ұйымдар аясындағы әріптестігін анықтау;
- Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығының даму болашағын сипаттау.

Магистрлік жобаның зерттеу жоспары кешенді түрде қарастырылған, екі тараудан, 5 бөлімнен тұрады. Зерттеу жоспарына сәйкес бірінші бөлімде алдымен екі жақты экономикалық ынтымақтастықтың теориялық аспектілері қарастырылып, одан кейін Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық ынтымақтастықтың тарихи, қазіргі жағдай аспектілері қарастырылатын болады. Екінші бөлімде экономикалық ынтымақтастықтың негізгі екіжақты қарым-қатынастардың бағыттары қарастырылады: сауда аспектілері, халықаралық экономикалық ұйымдар аясындағы әріптестік және де сауда-экономикалық ынтымақтастығының даму болашағы ашылады.

Магистрлік жобаның зерттеу мәселелеріне Қазақстан мен Өзбекстанның екіжақты сауда саласындағы ынтымақтастықтың даму мәселелері, кешенді жетілдіру жолдары жатады. Магистрлік жобаның зерттеу сұрақтарына екі жақты экономикалық ынтымақтастық мәселелерін талдаудың теориялық тәсілдері, Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығының негізгі кезеңдері, екі жақты өзара сауда аспектілері, Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық экономикалық ұйымдар аясындағы әріптестігі жатады.

Тақырыпты зерттеудің деңгейі. Осы мәселені зерттеуде үлкен маңызы бар жетекші ғалым-экономистерінің еңбектерін атап өту қажет. Олардың қатарына шетелдік авторларына Д. Белл., И.И. Дюмулен жатады.

Д. Белл «Экономикалық ынтымақтастықтың заманауи аспектілері» атты кітабында жалпы экономикалық ынтымақтастықтың ерекшеліктерін мен нысандарын ашады. И.И. Дюмулен «Халықаралық қызметтер саудасы» кітабында жалпы елдер арасындағы сауда-саттық туралы ақпарат берілген. Ресейлік авторлардың қатарына Е.Ф. Авдокушин, М. В. Ксенофонтова жатады.

Е.Ф. Авдокушин «Халықаралық экономикалық қатынастар» еңбегінде экономикалық қатынастар, екі жақты экономикалық қатынастардың ерекшеліктеріне көңіл бөледі. М.В. Ксенофонтова «Халықаралық экономикалық ынтымақтастық жүйесі» жалпы әлемдегі экономикалық ынтымақтастықтың тәжірибелерін ашады.

Сонымен қатар, ресейлік ғалымдардың қатарында И.Е. Ханова «Казахстанско-Узбекистанские отношения и их место в современной геополитической системе» мақаласында Қазақстан мен Өзбекстан ынтымақтастығын талдауға арналған. Автор осы мемлекеттердің қазіргі геосаяси жүйедегі орны мен рөлін, сондай-ақ осы елдерге қатысты әлемдік державалардың саясатын қарастырады. Е. Ионова «Развитие отношений Казахстана и Узбекистана как фактор регионализации в Центральной Азии» еңбегінде Қазақстан мен Өзбекстанның нормативті-құқық келісімдер, екі жақты сауда байланыстарын дамытудағы нарықтардың өзара ашылуы, шекара маңы ынтымақтастығының жандануы, өндірістік кооперацияның дамуы және т. б. атап өтілген.

Қазақстанның жетекші ғалымдардың еңбектерін де атап өту қажет. Олардың қатарына М.Т. Лаумилинның «Центральная Азия в эпоху трансформации» бұл кітапта 2010-шы жылдардың екінші жартысынан бастап Орталық Азияның барлық дерлік мемлекеттерінде Өзбекстан, Қырғызстан және Қазақстанда мемлекет басшыларының ауысуына байланысты елеулі ішкі саяси өзгерістердің болып жатқанын және Орталық Азия елдерінің болашағы өзара бес факторға байланысты болуы, олар: басшылықтың ауысуы немесе көшбасшылардың жаңа буынына көшуі, экономикалық жағдайы, басқарудың тиімділігі, экстремизм қаупі туралы жазылған. «Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике» кітабында Орталық Азия мемлекеттерінің саяси және экономикалық даму мәселелері үлкен орын алады. Жеке бөлім Қазақстан Республикасына, оның халықаралық қатынастар жүйесіндегі орнына, Қазақстанның сыртқы саясатына геосаяси процестердің әсеріне, Қазақстандағы саяси және экономикалық реформаларға арналған. Сондай-ақ, Өзбекстанның ішкі және сыртқы мәселелері қарастырылған.

Өзбекстанның зерттеуші ғалымдардың қатарына Самиев Абдулло Яшиновичтың «Узбекистан — Казахстан: новый этап культурно-духовного сотрудничества» мақаласында Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынастың жаңа кезеңі, сондай-ақ оның нәтижелері туралы айтылады. Сондай-ақ, өзбекстандық авторларға М.И. Исраилов, З.К. Раджабова және т.б. жатады. М. И. Исраилов «Екі жақты экономикалық ынтымақтастықтың заманауи тұжырымдамаларын талдау» еңбегінде екі жақты экономикалық ынтымақтастықтың теориялық аспектілерін қарастыратын болса,

З.К. Раджабова «Әлемдік экономика» еңбегінде теориялық және тәжірибелік аспектілерін ашады.

Шетелдік пен ресейлік авторлар халықаралық экономикалық өзара іс-қимылдың теориялық негіздерін қарастырған. Қазақстандық пен Өзбекстандағы ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін дамытудағы және интеграцияланатын елдер жүйесіндегі мемлекеттің рөлін қарастырған болатын.

Сонымен қатар, Қазақстан мен Өзбекстан ғалымдарының ғылыми әзірлемелерінде екіжақты қазақ-өзбек экономикалық қатынастарын жан-жақты зерттеуге мән берілмеді. Осы екі мемлекеттің осы ғалымдарының еңбектерінде не елдер экономикасы дамуының әртүрлі аспектілері, посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық процестер қарастырылды, немесе өзара сауда мәселелері әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде зерттелді.

Магистрлік жобаның тәжірибелік маңыздылығы - оның өзектілігі мен қолданбалы сипатына байланысты. Зерттеу материалдары аймақтану және халықаралық қатынастар мамандарының қызығушылығын тудырады. Жұмыстың негізгі ережелері мен тұжырымдары Қазақстан Республикасының сыртқы құрылымдарында жұмыс істейтін тәжірибешілерге, сонымен қатар аймақтану және халықаралық қатынастар саласындағы қосымша зерттеулерге сұранысқа ие бола алады. Сонымен қатар, магистрлік жобаның ережелері мен тұжырымдары сыртқы сауда қызметімен байланысты мемлекеттік органдарында екі ел арасындағы экономикалық қарым-қатынастарды тереңдету мақсатында қолданылуы мүмкін және де оларда арнайы стратегиялық құжаттарда, ағымдағы мен ұзақ мерзімді жоспарларда қолданылуы мүмкін.

Осы магистрлік жоба ішінде жасалған ұсыныстары Қазақстан Республикасының Сауда және интеграция министрлігіне ұсынылуы мүмкін.

Магистрлік жобаның апробациясы:

1. 2020 жылы 25 наурызда Прага (Чех Республикасы) «Россия и Европа: связь культуры и экономики» XXVIII халықаралық ғылыми-практикалық конференция;

2. 2020 жылы 11-12 желтоқсанда, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының Дипломатия институты К.Охридский атындағы София Университетімен ынтымақтастықта (Болгария), Еуразиялық халықаралық зерттеулер қауымдастығының ақпараттық қолдауымен өткізілген «Международные отношения и глобальная безопасность» атты жас ғалымдарға арналған халықаралық семинар;

3. 2021 жылы 6-8 сәуірде Алматы қаласында «Фараби әлемі» атты студенттер мен жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларында жариялау негізінде көрініс тапты.

Магистрлік жобаның ғылыми жаңалығы - пандемия жағдайында Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы екіжақты экономикалық ынтымақтастықтың маңызы жоғарлайды, сондықтан, олардың даму болашағы мен жетілдіру жолдары осы жобаның ғылыми жаңалығын ашады.

Бұл жобаның негізгі ережелерінің ғылыми жаңалығы келесідей:

- магистрлік жобаның бірінші бөлімнің қорытындылары бойынша екі жақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастық түсінігі ашылып, анықтамасы берілді, екі жақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастықтың негізгі құралдарының түрлері көрсетіліп блок-сызбасы ұсынылды және де Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығының тарихи және де теориялық аспектілерін дамыту мақсатында негізгі кезеңдері авторлық тұрғыдан берілді.

- магистрлік жобаның екінші бөлімінде Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту туралы шартын қабылдауы ұсынылды. Осы келісімшарт алдындағы қабылданған келісімдерге қарағанда нақты екі жақты сауда айналымын арттыруға бағытталатын болады: сауда және инвестиция саласындағы екіжақты ынтымақтастық шеңберінде өзара тиімді және тең шарттарда экономикалық ынтымақтастықты одан әрі дамыту, бизнесті және сауданы бірлесіп дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау, сондай-ақ инновацияларды енгізу және жоғары технологиялық ғылыми эзірлемелерді коммерцияландыру, республикааралық есеп айырысу-төлем жүйесін жетілдіру, көлік саласындағы ынтымақтастықты дамыту, басым салаларда трансұлттық корпорациялар мен қаржылық-өндірістік топтар құру арқылы экономикалық интеграцияны дамыту, экономикалық интеграцияның ақпараттық базасын дамыту, экспорттық-импорттық несиелеуге, сақтандыруға және жалпы сауданы несиелеу процедураларын жеңілдетіп, банктерге мемлекеттік кепілдіктер беру.

- магистрлік жобаның екінші бөлімінде Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту туралы шартын қабылдауы аясында Қазақстан жағынан екі жақты ынтымақтастықты күшейту мақсатында біздің елімізде Кешенді стратегиялық жоспар қабылдануы ұсынылды.

Гипотеза. Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасының екі жақты экономикалық ынтымақтастығы қазіргі уақытта даму жағдайында болуда. Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасының екіжақты экономикалық ынтымақтастығы әртүрлі себептер әсер етеді және оны шешу мәселелесі маңызды болып табылады. Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасының екі жақты экономикалық ынтымақтастығын күшейту үшін осы себептерді ескере отырып, құқықтық келісімшарттарды қабылдау негізінде кешенді шараларды қабылдау арқылы ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы қатынастарды зерттеуде ғылыми және объективті көзқарас мақсатында автор тарихи фактілерді ғылыми жинақтау мен салыстырмалы талдау, проблемалық-хронологиялық және жалпылау әдістеріне сүйенді.

Магистрлік жоба жазу кезінде арнайы ғылыми әдебиеттермен қатар, қосымша дереккөздердің кең спектрі қолданылды.

Магистрлік жоба дереккөздердің бірінші тобы - Қазақстан мен Өзбекстанның құжаттары. Мақалада Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы көпжақты келісімдер талданған. Сонымен қатар, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы қатынастарды реттейтін екіжақты құжаттар, соның ішінде: «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы Еркін сауда туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1998 жылғы 8 мамыр N 224, «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Мәңгілік достық туралы келісім» Қазақстан Республикасының Заңы 1999 жылғы 27 мамыр N 388-I, «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы стратегиялық әріптестік туралы шартты ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 6 мамырдағы № 201-V ҚРЗ және т.б екіжақты келісім-шарттар кіреді. Ішкі және сыртқы саяси құжаттарға, мысалы, Қазақстан мен Өзбекстанның конституцияларына, Қазақстан мен Өзбекстанның ұлттық қауіпсіздігі саласындағы құжаттарға үндеу бізге осы мемлекеттердің даму стратегиясын қарастыруға мүмкіндік береді.

Дереккөздердің екінші тобы - Қазақстан және Өзбекстан арасындағы сыртқы экономикалық ынтымақтастық бойынша статистикалық материалдармен ұсынылған, бұл осы елдердің экономикалық жағдайларын микро және макродеңгейде бағалауға, энергетикалық және табиғи ресурстар мен салыстырмалы талдау жүргізуге, параметрлерін сипаттауға мүмкіндік берді.

Зерттеу көздерінің үшінші тобы - басқарушы элита мен мемлекет басшыларының көрнекті өкілдері сөйлеген сөздерден, сұхбаттардан және меморандумдардан тұрады. Олар осы елдердің қарым-қатынастарының басым бағыттары мен міндеттерін бағалауға негіз береді.

Дереккөздердің соңғы тобы - мерзімді басылымдардың материалдары. Өзекті жарияланымдар осы елдердің саяси және экономикалық мәселелерін анықтауға, трансформация кезіндегі олардың арасындағы қатынастардың динамикасын талдауға мүмкіндік береді. Магистрлік жобада қарастырылған дереккөздері зерттеудің қойылған мақсаттары мен міндеттерін жан-жақты қамтуға мүмкіндік берді, егер мүмкін болса, тұжырымдардың объективтілігі мен ғылыми сенімділігі қамтамасыз етілді. Шеберлік жобаны дайындау барысында автор орыс және шетелдік ғылыми әдебиеттердің едәуір көлемін зерттеді. Қазақстан мен Өзбекстан біртұтас саяси кеңістікте дамығанына қарамастан, оларға өркениеттік айырмашылықтар тән, олар бүгінгі күнге дейін олардың қарым-қатынастарына әсер етеді. Мысалы, С. Хантингтон қазіргі әлемде қақтығыстардың негізгі көзі идеология да, экономика да болмайды деп санайды.

Адамзатты бөлетін маңызды шекаралар, қарама-қайшылықтың қайнар көздері мәдениетпен анықталады. Ұлттық мемлекет халықаралық істердің негізгі қатысушысы болып қала бермек, бірақ жаһандық саясаттағы ең маңызды қақтығыстар әртүрлі өркениеттерге жататын ұлттар мен топтар арасында туындайды. Өркениеттер қақтығысы, оның пікірінше, әлемдік саясаттағы басым факторға айналады. Хантингтонның алғашқы тұжырымның радикализмінен бас тартқан кездегі көзқарастарының эволюциясына назар аудару керек. Дегенмен, келтірілген ұстаным қарастырылып отырған кезеңдегі теориялық күрестің негізін қалады, кейбір тұжырымдамалар мен доктриналарды нақтылауға және тіпті қайта қарауға ықпал етті. Біздің ойымызша, Хантингтонның тұжырымына қайшы, халықаралық қатынастар субъектілерінің, оның ішінде Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы қатынастардағы негізгі проблемалар өркениеттер қақтығысы проблемалары емес, саяси және экономикалық салалардағы ұлттық мүдделер қайшылығы болып табылады.

Ұлттық мүдделерді үйлестіру және Қазақстан мен Өзбекстанның интеграциялық процестерін жандандыру үшін, біздің ойымызша, қазіргі құбылыстарды зерттеудің жүйелі тәсілін қолдану қажет (О.Н. Быков, И.Г. Тюлин, А.Д. Богатуров). О.Н.Быковтың «Халықаралық қатынастар: жаһандық құрылымның өзгеруі» кітабында халықаралық қатынастардың полярлығы, жаңа әлемдік тәртіп және әлемдік деңгейде Қазақстанның сыртқы саясаты тұжырымдамасы ұсынылған. С.А. Алтынбекова кітабында «Жүйелік көзқарас: халықаралық қатынастардағы талдау және болжау» жүйелік талдау шеңберінде әлемдік саясат субъектілерінің қатынастарына құрылымдық-функционалдық тәсілдер қарастырылды.

Ғалымдар, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы өтпелі және қазіргі кезеңге тән экономикалық процестерді зерттеуге ерекше назар аударды. Бұл мақсатта қазіргі таңдағы келесі ғалымдардың ғылыми мақалалары қарастырылды: М.С. Ашимбаев, Л.Ю. Гусева, А.С. Досымов, А.А. Идрисов, Г.А. Курганбаева, Л.М. Музапарова, Ж.М. Кембаев, Ж. Ж. Кожамжарова, А.Т. Ашимов. Экономикалық ынтымақтастықтың дамуының тарихи аспектілері А.К. Бегалиева, К.М. Қосанбаева монографияда «XXI ғасырдың аяғындағы Қазақстан мен Өзбекстан халықтары арасындағы экономикалық қатынастардың тарихы» негізінде қарастырылды.

Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасының ғылыми қоғамдастығы екі ел арасындағы экономикалық ынтымақтастық мәселелеріне үнемі назар аударып келеді. Бұл көптеген ғылыми жұмыстардың, сондай-ақ осы тақырыптағы басылымдардың пайда болуына әкелді.

Магистрлік жобаны жазу кезінде отандық және шетелдік авторлардың оқулықтары, оқулықтар, монографиялар, ғылыми мақалалар, Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері, Қазақстан Республикасының Сауда және интеграция министрлігінің материалдары қолданылды.

Зерттеудің әдістері

Зерттеуде келесі әдістер қолданылды:

- тарихи фактілерді ғылыми жинақтау әдісі – Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық ынтымақтастықтың тарихи-құқықтық аспектіні ескере отырып, осы саласындағы болған нәтижелермен жетістіктерді сипаттап беруге мүмкіндік берді;

- салыстырмалы талдау әдісі – Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы көптеген жағдайларда нақты фактілерді салыстыруға және бағалауға, оларға өз түсініктерін беруге және қажетті қорытынды жасауға мүмкіндік берген;

- проблемалық-хронологиялық әдіс – Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы екі экономикалық ынтымақтастығының зерттеу нәтижелерін мен қорытындыларын объективті талдауға ықпал етті;

- жалпылау әдісі – Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы екі экономикалық ынтымақтастық іс-әрекетіндегі жағымды және жағымсыз құбылыстарды анықтауға ықпал етті және де әртүрлі базалық кешенді тиімді пайдалануға мүмкіндік берді және т.б.

Осы магистрлік жобада қолданылған тарихи зерттеу әдістерді екі топқа бөлуге болады: ғылыми зерттеудің жалпы әдістері және арнайы тарихи әдістер.

Ғылыми зерттеудің жалпы әдістері: Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық дамуының жалпы құбылыстарды бағалауға және де оларды сипаттауға мүмкіндік берді.

Арнайы тарихи әдістер: осы құбылыстардың жекелеген санаттардың ерекшелігіне көңіл бөлуге және де түсінуге мүмкіндік берді.

Салыстырмалы талдау әдісі негізінде Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық және сауда бойынша біртектес мәліметтерді 3 жыл негізінде салыстыру арқылы жасалды. Салыстыруда қолданылған экономикалық категорияларға сауда айналымы, экспорт, импорт көрсеткіштері жатады. Экономикалық талдаудың негізі ретінде ақшалай және пайыздық көрсеткіштері алынып, олардың мөлшерлері әр түрлі жылдары негізінде салыстырылды.

Проблемалық-хронологиялық әдісінің қолдану сипаты екі ел арасындағы экономикалық ынтымақтастық саласындағы мәліметтерді дәйекті тарихи түрде дамуын зерттеу мақсатында қолданылды. Бұл әдіс Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық және сауда мәселелернің логикалық дамуын толығымен қадағалап, тәжірибені тиімді түрде жинауға мүмкіндік береді.

Жалпылау әдісі бұл кең көлемді Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық және сауда ынтымақтастығы саласындағы тұжырымдаманы қалыптастыру процесінде барлық қосалқы мәліметтерді ашуға және де нақты фактілерді ашып көрсету мақсатында қолданылды.

Талдау және зерттеудің нәтижелері

1 Экономикалық ынтымақтастық теориялық-әдіснамалық негіздері

1.1 Екі жақты экономикалық ынтымақтастық мәселелерін талдаудың теориялық тәсілдері

Әр елдің экономикалық жүйесі ерекше және қайталанбас, өйткені Е.Ф. Авдокушин атап өткендей, ұлттық экономикалардың өзіндік ерекшеліктері мен айрықша белгілері бар, мысалы: әлеуметтік-экономикалық деңгейі, географиялық орны, климаты, ресурстық әлеуеті, ұлттық нарықтың өзіндік ерекшелігі, құқықтық нормалар, еңбек дәстүрлері, мәдени және тарихи құбылыстар [1]. Сонымен қатар, қазіргі әлем елдерінің ұлттық экономикаларының дамуы жаһандану процестерінің, планетарлық әлемдік экономикалық қатынастардың ықпалында болады. Нәтижесінде бірде бір мемлекет қазіргі кезеңде жабық экономикалық саясат жүргізе алмайды.

Мемлекеттер арасындағы экономикалық байланыстар ұзақ тарихқа ие. Ғасырлар бойы олар негізінен сыртқы сауда байланыстары ретінде өмір сүріп, халықты ұлттық экономика тиімсіз, жеткіліксіз мөлшерде өндірген немесе мүлдем өндімеген тауарлармен қамтамасыз ету мәселесін шешті. Эволюция барысында сыртқы экономикалық байланыстар сыртқы сауданы арттырып, халықаралық экономикалық қатынастардың күрделі жиынтығына айналды, бұл әлемдік нарықтың айналуына және де ұлттық экономикаларының өзара тәуелділігіне әкелді.

«Әлемнің заманауи дамуы, - деп атап көрсетеді экономист В.К.Ломакин, - экономикалық қызмет ауқымының одан әрі өсуімен, әртүрлі елдер арасындағы байланыстардың кеңеюімен және мемлекетаралық еңбек бөлінісінің тереңдеуімен сипатталады. Бір-бірімен экономикалық қатынасқа түспейтін, өндірістік қатынастар мен өзара тәуелділіктер жүйесіне енбейтін елдер жоқ. Қазіргі кезде бүкіл әлем адамның экономикалық қызметінің өзара байланысының аренасы болып табылады» [2, б.10].

Өзара әрекеттесу мен өзара байланыстың мүмкіндігі мен объективті қажеттілігі, ұлттық экономикалық жүйелердің жұмыс істеуі әртүрлі мемлекеттердің жалпы экономикалық белгілерінің дамуына және қалыптасуына әкеледі. Сонымен, әлемдік экономиканың заманауи зерттеушілері В.М. Кудров, В.К. Ломакин, З.К. Раджабова, В.М. Руденков жалпы мақсат - қажеттіліктерді қанағаттандыру; тарихилылық - өндіріс деңгейінің даму сатысына сәйкес келуі; айқын фокус - белгілі бір елдің қоғам талаптарына сәйкестік және т.б. деп көрсеткен.

Осыған байланысты, «халықаралық экономикалық ынтымақтастық», «мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастық» ұғымдарының мағынасын нақтылау қажет. Ғылыми әдебиеттерде «халықаралық экономикалық ынтымақтастық» ұғымының бірыңғай анықтамасы жоқ. Мақаланың мақсаты - екі жақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастықты анықтау, оның мәнін қазіргі әлем елдерінің ұлттық экономикаларының дамуы тұрғысынан қарастыру.

Экономикалық әдебиеттерде бұл тұжырымдама тәуелсіздік қағидаттары бойынша әлем елдері, елдер топтары, екі елдің әлеуметтік-экономикалық және

саяси жүйелері арасындағы әртүрлі экономикалық және ғылыми-техникалық байланыстарды дамытудың объективті процесі ретінде тараптардың теңдігі және өзара тиімділігі негізінде анықталады [3, б.24].

Құқықтық әдебиеттерде халықаралық экономикалық ынтымақтастық орнықты өзара экономикалық дамуды қамтамасыз етуге және экономикалық пайда алуға бағытталған барлық субъектілердің халықаралық экономикалық өзара іс-қимылының ғаламдық көп деңгейлі жүйесі ретінде қарастырылады. Бір жағынан, халықаралық экономикалық ынтымақтастық дегеніміз - ол мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың халықаралық экономикалық тұрақтылығын нығайтуға, ұлттық мүдделерді қамтамасыз етуге және өзара тиімді ынтымақтастық механизмдерін жетілдіруге бағытталған үйлестірілген іс-қимылдар жүйесі.

Екінші жағынан, бұл мемлекеттердің, олардың топтары мен халықаралық ұйымдардың, сондай-ақ жекелеген экономикалық субъектілердің қатысуымен ұйымдастырушылық, саяси және экономикалық (өндірістік, сауда, ғылыми-техникалық) байланыстар кешені болып табылады.

Халықаралық экономикалық ынтымақтастықтың субъектілері мемлекеттер, мемлекеттердің әкімшілік-аумақтық құрылымдары, заңды және жеке тұлғалар болып табылады.

Осыған байланысты, ғалым М.В. Ксенофонованың пікірінше, халықаралық экономикалық ынтымақтастық көп деңгейлі қатынастар жүйесін қалыптастырумен қатар жүреді, олардың ішінде:

а) сыртқы экономикалық операцияларды жүзеге асырудан туындайтын мемлекетаралық экономикалық қатынастар;

б) халықаралық экономикалық қатынастар;

в) мемлекеттер субъектілері мен әкімшілік-аумақтық құрылымдардың сыртқы экономикалық байланыстары (көрші мемлекеттер субъектілерінің шекаралас ынтымақтастығы);

г) кәсіпкерлік қызметке делдал болатын шет мемлекеттердің экономикалық субъектілерінің сыртқы экономикалық қызметі [4].

«Халықаралық экономикалық ынтымақтастық» түсінігін түсіндірудің осы тәсіліне сүйене отырып, мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастықты халықаралық экономикалық ынтымақтастықтың ішкі жүйесі ретінде қарастыру және осы тұжырымдамаға келесі анықтаманы ұсыну заңды болып көрінеді.

Мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастық - бұл мемлекеттер арасында халықаралық еңбек бөлінісі (халықаралық мамандану), тауар айналымын үйлестіру, халықаралық өндірістік ынтымақтастық, ғылыми-техникалық алмасу, несиелік және қаржылық байланыстарды дамыту, инвестициялар мен еңбек ресурстарының көші-қон процестерінде туындайтын қатынастар. Осы экономикалық категория ұлттық нарықтардың толықтырылуын, ұлттық экономикалардың стратегиялық үйлесуін, әлемдік экономикалық қатынастарға шығуды қамтамасыз етеді.

Біздің ойымызша, екіжақты экономикалық ынтымақтастық дегеніміз - тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз етуге және экономикалық пайда

алуға бағытталған екі ел арасындағы экономикалық өзара іс-қимылдың көп деңгейлі жүйесі. Екіжақты экономикалық ынтымақтастық оны реттеу қажеттілігімен сипатталады, бұл елдер арасындағы ынтымақтастық шеңберінде институционалдық және құқықтық құрылымдардың қалыптасуынан көрінеді.

Мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастық сыртқы сауда, халықаралық өндірістік ынтымақтастық, инвестициялық қызмет және табиғи ресурстарды игеру саласындағы ынтымақтастық, ғылыми-техникалық ынтымақтастық (лицензиялар, технологиялар, бірлескен ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар, техникалық жобалар, кадрлар даярлау және т.с.с.) нысандарда жүзеге асырылады. Экономикалық ынтымақтастықтың тиімді тетіктерін құрудың жарқын мысалы болып 2007 жылдан бастап 27 елді біріктіретін Еуропалық Одақ табылады (ЕО-27). ЕО мемлекеттер арасындағы сауда-экономикалық қатынастарда ең жемісті тәжірибеге ие. Кейбір ғалымдардың пікірінше, ЕО құрған институционалдық жүйе ұлттық жүйелерден ерекшеленеді және үкіметаралық және ұлттық реттеудің ерекше синтезін білдіретін тарихта баламалары жоқ [5, б.10]. Еуропалық интеграция механизмдерінің негізгі айырмашылық белгілері:

- Еуропалық Одақ институттарының өкілеттіктері кез келген ұлттыққа қарағанда анағұрлым кең;

- ЕО институттарының құқықтары айтарлықтай тар, өйткені олар ұлттық үкіметтер мен олардың құрылымдарынан тікелей бағынуды талап ете алмайды;

- заң шығарушы органдар атқарушылық функцияларды орындай алатындығына және керісінше, атқарушы құрылымдар нормативтік-құқықтық актілерді қабылдай алатындығына байланысты. ЕО-ның заң шығарушы және атқарушы органдары арасында функцияларды бөлу бар.

Бірқатар батыс ғалымдары (мысалы, Д. Джоббер, П. Линдерт, С. Холленсен, Б. Улин және басқалар) интеграция механизмдерінің еуропалық жүйесін коммуникативті, яғни тек ЕО-қа ғана тән деп атайды. Еуропалық экономикалық интеграцияны қамтамасыз ететін негізгі институттар: Еуропалық Кеңес, ЕО Министрлер Кеңесі, ЕО Комиссиясы, Еуропалық Парламент, Еуропалық Сот. Еуропалық Одақтың институционалдық құрылымының күрделілігі мен көп сатылы сипаты оның ұлттаралық деңгейде шешуге тура келетін мәселелерінің әртүрлілігі мен ерекшелігімен, сондай-ақ халықтың әртүрлі топтарының, елдердің мүдделерін үйлестіру қажеттілігімен түсіндіріледі [6, б.56].

Экономикалық ынтымақтастық пен интеграцияны жандандыру барысында халықаралық аймақтық мемлекетаралық ассоциациялар жүріп өткен жол елдер арасындағы өзара әрекеттесуді жандандыруға, ал мұрагер елдер үшін көптеген кателіктер мен қате есептеулерден аулақ болуға мүмкіндік береді.

Экономикалық ынтымақтастық сонымен қатар мемлекеттер арасындағы екіжақты шарттар негізінде жүзеге асырылады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, соңғы онжылдықтарда екіжақты экономикалық байланыстардың маңызы арта түсті. Сонымен қатар қазіргі кезең сауда блоктарын құрудың (аймақтық еркін сауда келісімдері) емес, көптеген екі жақты еркін сауда келісімдерінің

жасалуымен сипатталады. ДСҰ-ға мүше елдердің барлығы дерлік бір немесе бірнеше келісімдердің қатысушылары болып табылады, бұл халықаралық саудада ең қолайлы қағидасы ережеге емес, ерекше жағдайға айналғанын көрсетеді. Бұл келісімдердің ерекшелігін жарқын мысалы ретінде Уругвай еркін сауда аймағына қатысуын атап өтуге болады [6, б.59]. Соңғы жылдардағы еркін сауда келісімдерінің жылдам өсуіне келесі жағдайлар ықпал етті. Біріншіден, тәжірибе еркін сауда келісімдері көпжақты келісімдерден гөрі елдер басым қатысты, өйткені, мұндай қатынастар экономиканың сезімтал салаларын дамытуға, елдермен серіктестерді таңдауға және келісімнің мазмұнын талаптарға «бейімдеуге» мүмкіндік берді. Екіншіден, дамушы елдер еркін сауда келісімдерін келісім шеңберіндегі серіктестерден ғана емес, сонымен қатар ірі өнеркәсіптік дамыған елдердің экономикасынан халықаралық экономикалық қатынастарды тарту мүмкіндігі ретінде қарастыра алады. Бұл әсер 1994 жылы НАФТА құрылғаннан кейін Мексикаға тікелей инвестициялардың үлкен ағынымен байқалды. Мексикаға инвестициялар ағыны ЖІӨ-нің 1994 жылғы 8% -дан 2010 ж. 23% -ға, 2018-2020 жж. 27% -ға дейін өсті [7, б.50]. ЕО тағы төрт елмен (Канада, Үндістан, Корея Республикасы және Украина) еркін сауда туралы келіссөздер жүргізуде. 2010 жылдың мамырында ЕО Оңтүстік Американың ортақ нарығымен (MERCOSUR) 2004 жылы тоқтатылған сауда келіссөздерін қайта бастайтыны туралы жарияланды [8, б.201].

2014 жылғы 29 мамырда Ресей, Беларусь және Қазақстан Президенттері ЕАЭО Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңесінің отырысында Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) құру туралы келісімге қол қойды. 2014 жылдың аяғында Ресей, Беларусь және Қазақстан парламенттері осы келісімшартты ратификациялады. Еуразиялық одақ 2015 жылдың 1 қаңтарында жұмыс істей бастады. Еуразиялық экономикалық одақ егемендік, теңдік, еріктілік және экономикалық мүдделер негізінде құрылды. ЕАЭО органдарына берілген мемлекеттік өкілеттіктер теңдік және консенсус қағидаты бойынша жүзеге асырылады (Еуразиялық экономикалық комиссия Кеңесінде және Алқасында, сондай-ақ, бес мемлекетте ЕАЭО сотында тең өкілдікке ие). Сонымен қатар, Еуразиялық экономикалық комиссияның әрекетіне немесе әрекетсіздігіне мемлекеттер де, кәсіпкерлік субъектілері де ЕАЭО сотында шағымдана алады [9, б.7]. Қазіргі әлемде екіжақты мемлекетаралық экономикалық қатынастар ұлттық экономикалардың өзара әрекеттесуінің ерекше жүйесін жасайды.

Теориялық зерттеулерде мемлекеттер арасындағы қатынастардың негізін әдетте экономика құрайтындығы туралы айтылған. Біздің ойымызша, бұл дұрыс деп ойлаймыз. З.К.Раджабова айтқандай әлемдік тәжірибе тек экономика ғана интеграциялық мүдделердің негізі және қозғаушы күші бола алатындығын атап өтеді [10, б. 132]. Алайда, мемлекетаралық қатынастар тәжірибесі көрсеткендей, көбінесе жекелеген көшбасшылардың саяси амбициясы мен мүдделері мемлекеттердің экономикалық өзара әрекеттесуінің негізінде жатыр. Беларусьлық зерттеуші П.В.Бойков атап өткендей, әкімшілік элита мен рулардың жеке мүдделері мен авторитарлық мотивтері, олардың саясатының спецификалық бағыты кейде тек сәйкес келмейді, сонымен қатар елдің ұлттық

мүдделеріне қайшы келеді, әлеуметтік шиеленістер мен мемлекетаралық қақтығыстарға әкелуі мүмкін [11, б. 46]. Соған қарамастан, экономика саясаткерлер мен мемлекет басшыларын сол немесе басқа бағытта әрекет етуге мәжбүр ететін сала болып қала береді. Бұл елдің экономикалық саясатының экономикасының ашықтығын көрсететін моделін қалыптастырудан көрінеді, бұл көбінесе экономикалық субъектілердің мінез-құлқына, олардың негізгі қызмет бағыттарының дамуына және даму стратегиясына әсер етеді. Мемлекеттер арасындағы тығыз ынтымақтастықтың негізі, бірқатар ғалымдардың пікірінше, екі елдің экономикалық даму деңгейлерінің ұқсастығы, олардың технологиялық эволюциясының салыстырмалылығы, өйткені бұл ұлттық экономиканың даму деңгейі болып табылады және оның әлемдік экономикаға қатысуы, сыртқы экономикалық байланыстардың белсенді дамытады. «Айта кету керек, - деп жазады И.А. Спиридонов, - елдің экономикалық даму деңгейі - бұл тарихи ұғым. Ұлттық экономиканың және тұтастай алғанда бүкіл әлемдік қауымдастықтың дамуының әр кезеңі құрамына белгілі бір өзгерістер енгізеді» [12, б.57]. Екі ұлттық экономиканың тығыз ынтымақтастығын дамыту үшін интеграцияға дейін экономикалық жүйе, институттар мен өзара іс-қимыл құралдары қажет. Нақты интеграция өнеркәсіптік әлеуеті жоғары дамыған мемлекеттер үшін мүмкін және қажет, ал техникалық артта қалушылықпен және экономиканың аграрлық-шикізаттық құрылымымен, экономиканың басым болуымен сипатталатын мемлекеттер үшін онша перспективалы емес.

Стратегиялық мақсат - екіжақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастықты қамтамасыз етуді жүзеге асыру және келесілерді көздейді:

- а) тұжырымдамалық негізді таңдау;
- б) тиісті реттеу тетіктерін құру және олардың жұмыс істеуі;
- в) саясатты қалыптастыру.

Мемлекетаралық ынтымақтастық тетіктерінің жүйесі тұтастай алғанда әлеуметтік және саяси жүйеге тән белгілі бір жалпы қағидаларға негізделген, бірақ оның нақты формаларында ол ұлттық жүйелерден айтарлықтай ерекшеленеді. Ең алдымен, мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастықтың дамуы қозғаушы күштердің, факторлардың және алғышарттардың болуын болжайды. Механизмнің қозғаушы күштері әдетте: ұлттық мүдделер; басшылардың саяси еркі; пайда алуға және ұлттық нарықты толтыруға ұмтылу; халықтың жұмыспен қамтылу деңгейін арттыру бойынша күш-жігер.

Халықаралық экономикалық қатынастардың табысы нақты іс-әрекеттерді жоспарлау мен жүзеге асырудың тиісті тетіктерінің болуына байланысты.

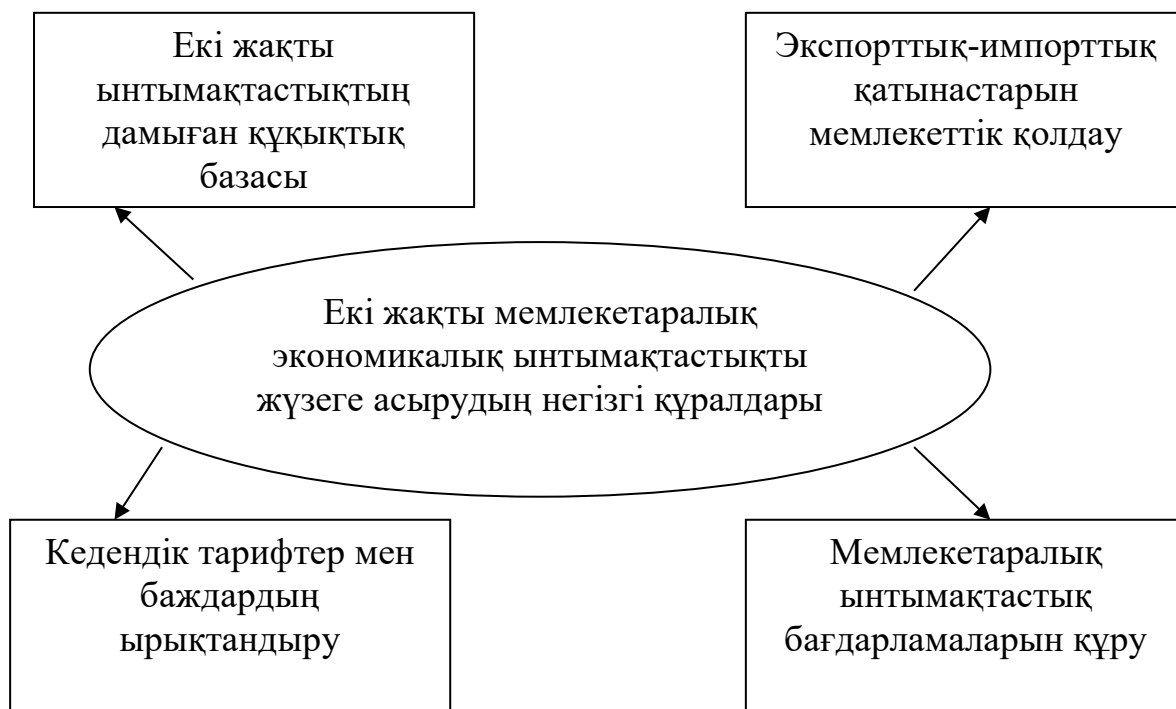
Ашимбаев М.С. пікірінше ынтымақтастық саяси, құқықтық, сот, әкімшілік және қаржылық механизмдер жүйесімен қамтамасыз етілмегенде, оның жартысында да алға баспайтын еді. Оларды құру мен жетілдіруге әрдайым басты назар аударылады [13, б.57]. Жалпы, әлемдік тәжірибе дәлелдейтін реттеу механизміне келесі элементтер кіреді:

- 1) құқықтық қамтамасыз ету;
- 2) институционалдық жүйе;
- 3) халықаралық экономикалық қатынастар;

4) реттеу құралдары, нысандары мен әдістері.

Құқықтық қолдау екіжақты мемлекетаралық келісімдерге қол қоюға, тиісті нормативтік-құқықтық актілерді үйлестіруге, мемлекетаралық ынтымақтастық бағдарламаларын жасауға негізделген. Әлемде екіжақты келісімдер мен шарттар жасау тәжірибесі жақсы дамыған. Мемлекетаралық келісімдер нақты кәсіпорындардың кейінгі қызметіне негіз жасайды. Екіжақты келісімдер тауарлар мен қызметтердің өте нақты түрлерін импорттау мен экспорттау кезінде елдің және ұлттық нарықтың басымдықтарын анықтайды.

Екіжақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастықты жүзеге асырудың негізгі құралдарын 1-ші суретте көрсетейік.

1-сур. – Екіжақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастықты жүзеге асырудың негізгі құралдарының авторлық блок-сызбасы

Бұл жағдайда бастапқы қағида - бұл жасалған шарттардың мазмұнымен анықталған шектерде екі мемлекет ұлттық заңнамасынан мемлекетаралық келісімдер заңының басымдылығы [13, б.267].

Институционалды жүйе институттардың екі түрінің жиынтығына негізделген: ұлттық және екіжақты мемлекетаралық. Ұлттық институттар кез-келген елге байланбай, тұтастай жұмыс үшін жауап береді. Олар Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі, Сауда және интеграция министрлігі, Индустрия және инфрақұрылымды дамыту министрлігі және т.б. болуы мүмкін. Екі жақты мемлекетаралық институттар екі нақты елдің экономикалық ынтымақтастығына жауап береді. Әдетте бұл экономикалық ынтымақтастық жөніндегі екіжақты үкіметаралық комиссия (нақты елдер), сондай-ақ сауда үйлері (жеке кәсіпорындар немесе салааралық) [14, б.90].

Қорыта келгенде, екіжақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастық тарифтік, тарифтік емес, кедендік, салықтық, қаржылық реттеу, экспорттық өндіріс пен тауарлардың экспортын ынталандыру, зияткерлік меншік құқығы, сондай-ақ инвестициялау, импортты шектеу нысандары мен әдістері арқылы жүзеге асырылады. Оның нәтижесінде екі жақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастық әртүрлі бағыттардағы жалпы саясат әзірленеді, мысалы: сауда, капитал миграциясы, еңбек ресурстары, кедендік тарифтер саласында жасалуы мүмкін. Сонымен, белгілі бір шарттардың, институттардың, механизмдер мен құралдардың жиынтығы екі мемлекет арасындағы экономикалық ынтымақтастық орын алатын сыртқы ортаны анықтайды. Сонымен бірге қоршаған ортаға әр түрлі дәрежеде қолайлы жағдай жасауға болады, бұл экономикалық өзара әрекеттесудің қарқындылығына тікелей әсер етеді.

Мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастық арнайы мемлекетаралық институттар арқылы жүзеге асырылады. Әдетте, осындай экономикалық ынтымақтастық екі жақты үкіметаралық комиссия негізінде жүзеге асырылады.

Сонымен, екі елдің экономикалық ынтымақтастығының сыртқы ортаны нақты жағдайлар, механизмдер, құралдар мен институттар жиынтығы сипаттайды. Сонымен бірге қоршаған ортаға әр түрлі қолайлы және тартымды деңгейлерді дамыту мүмкіндігі бар, бұл экономикалық өзара әрекеттесудің қарқындылығына әсер етеді.

1.2 Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығының негізгі кезеңдері

Кеңес Одағының күйреуі нәтижесінде посткеңестік кеңістіктегі жаңа тәуелсіз мемлекеттердің алдында геосаяси шындықты ескере отырып, халықаралық-құқықтық нормалар мен принциптер негізінде тең және өзара тиімді қатынастар құру мәселесі сол уақытта тұрған болатын. Бұл басқа кеңестік мемлекеттермен бірге егемендік даму жолына түскен және мемлекетаралық экономикалық, саяси және мәдени қатынастар жүйесін құра бастаған посткеңестік Орталық Азия елдері үшін де үлкен маңызға ие болды.

Тәуелсіз Қазақстан кеңестік әкімшілік-командалық экономиканың қирандылары негізінде қайта құрылды, одан бос қазына, гиперинфляция, кең таралған жұмыссыздық, кедейлік шегіндегі кедейлік және басқа да көптеген күрделі мәселелер мұраға қалды [14, б.19].

1990 жылдардың басында Орталық Азиядағы аймақтық ынтымақтастық процесі басталды. Қазақстан мен Өзбекстан арасында біртұтас экономикалық кеңістік құру туралы келісімге 1994 жылы қол қойылды, республикалар басқа да тәуелсіз мемлекеттермен бірге бұрынғы КСРО кеңістігінде бірқатар бірлестіктер құру туралы бастама көтерді, осы бірлестіктерге ТМД, ЕурАзЭҚ, ШЫҰ және басқа аймақтық ұйымдар жатады. Алайда, бірқатар объективті және субъективті себептер бойынша олардың қызметінің тиімділігі төмен болды. Сонымен, егер ТМД мен ШЫҰ-ны институционалды дамытудағы табысты жобалар деп атауға

болатын болса, онда ОАЫҰ (Орталық Азия Ынтымақтастық Ұйымы) мен ЕурАзЭҚ тиімділігі төмен болып шықты.

Қазақстанның Өзбекстанмен стратегиялық серіктестікті дамыту бағытындағы өзгеріссіз бағыты үкіметаралық деңгейлердегі екіжақты байланыстардың оң динамикасын сақтау екі елдің көптеген өзекті болып отыр. Атап айтқанда, ресми Ташкент Астананың келесі халықаралық бастамаларын қолдады: Қазақстанның 2017-2018 жылдарға арналған БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшелеріне ұсынылуы, ЕХРО 2017 Халықаралық көрмесін Астана қаласында өткізу, БҰҰ-ның 70-мерейтойлық Бас ассамблеясы кезінде Ядролық қарусыз әлемге қол жеткізу туралы жалпыға ортақ декларацияны бірлесіп насихаттау. Қазақстан мен Өзбекстанды Орталық Азиядағы маңызды стратегиялық серіктестерге - табиғи ресурстардың (көмірсутектер, уран, алтын, газ, мұнай, түсті металдар) үлкен қорлары шоғырланған аймаққа жатқызуға болады.

Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық қатынастардың дамуының үш негізгі кезеңі бар:

1 кезең (1992-2002) - екіжақты дипломатиялық, экономикалық байланыстар орнату және елдер арасындағы шекараларды делимитациялау;

2 кезең (2003-2015) - экономикалық ынтымақтастықтың негізгі бағыттарын қалыптастыру;

3 кезең (2016 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін) - жаңа кезеңдегі экономикалық қарым-қатынастарды кеңейту.

Екі мемлекет те маңызды экономикалық және адами әлеуетке ие, оларды біртұтас тарихи, географиялық, мәдени, діни және лингвистикалық тамырлар байланыстырады, және ең соңында, ортақ шекара (2203 км). Қазақстан Республикасы бүгінде саяси және экономикалық тұрғыдан алғанда ең тұрақты елдердің бірі болып табылады. Қазақстан мұхиттарға қол жеткізе алмаса да, сонымен бірге аумағы жағынан ол Еуразия орталығындағы ең ірі мемлекет (2,724,9 мың шаршы км), ол арқылы стратегиялық маңызды транзиттік көлік артериялары өтеді.

Қазақстан басшылығы осы жағдайдан серіктестер арасындағы тепе-теңдікті сақтай отырып, өзі аймақтық көшбасшы рөліне ие бола алатын мемлекетке айнала отырып, сонымен қатар аймақтық және аймақаралық интеграцияның жетекші қатысушылары мен бастамашыларының біріне айналды. Қазақстан Республикасы өзінің ұлттық мүдделерін қорғап, сыртқы саясатты құрған болатын [15, б.42].

Тәуелсіз Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылы 23 қарашада орнатылды. Екіжақты заңнамалық база қазіргі уақытта әртүрлі қызмет салаларында жүзден астам бірлескен құжаттарды қамтиды. 1998 жылы 30 қазанда қол қойылған Өзбекстан Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы Мәңгілік достық туралы шарт негізгі құжат болды.

Қазақстан мен Өзбекстанның тәуелсіз ел кезеңінде тараптар бірнеше рет жоғары деңгейдегі сапарлармен алмасты. Осылайша, И. Каримовтың Қазақстанға бес сапары болды - 1997, 2001, 2002, 2008, 2014 жж. Өзбекстан

Президентінің 2002 жылғы 9 қыркүйекте Астанаға ресми сапары ерекше маңызды болды, бұл кезде елдер ортақ мемлекеттік шекараның жекелеген учаскелерін делимитациялау туралы шартқа қол қойды, ол бірлескен шекара сызығын анықтауды толығымен аяқтады.

Қазақстан-Өзбекстан мемлекеттік шекарасы туралы екі шарт та 2003 жылдың 5 қыркүйегінде күшіне енді. Назарбаев Өзбекстанға 1994, 1998, 2006 және 2010 жылдары төрт рет сапармен барды. Екіжақты ынтымақтастықты дамытудағы маңызды оқиға - Қазақстан Президентінің 2006 жылғы наурызда Өзбекстанға мемлекеттік сапары болып табылады. Осы сапар барысында екі ел президенттерінің қамқорлығымен екіжақты ынтымақтастықтың басым мәселелерін тиімді шешу мақсатында Мемлекетаралық үйлестіру кеңесін (ХКК) құру туралы шешім қабылданды.

Қазақстан мен Өзбекстан іргелі құжаттарға - 1995 жылғы 7 ақпандағы Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасында Біртұтас экономикалық кеңістік құру туралы келісімге, 1997 жылғы 2 ақпандағы инвестицияларды көтермелеу және өзара қорғау туралы келісімге, 2006-2010 жылдарға арналған экономикалық ынтымақтастық Бағдарламаға, 2007 - 2016 жылдарға арналған экономикалық ынтымақтастық стратегиясы және кеден, банктік қызмет және т.б. саласындағы бірқатар құжаттарға қол қойды [16, б.93].

Екі елдің сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту үшін айтарлықтай әлеуеті бар. Экономикалық ынтымақтастықтың маңызды бағыттарына әкімшілік-аумақтық құрылымдар негізінде тікелей байланысты кеңейту және ынталандыру, кедендік және шекаралық рәсімдеу рәсімдерін жеңілдету, көлік коммуникациялары мен су-энергетикалық ресурстарды тиімді пайдалану, өзара инвестициялар, капитал мен жұмыс күшінің еркін қозғалысы, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу және жеткізу саласындағы ынтымақтастық жатады. Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы сауда-экономикалық қатынастар 1990 жылдардан бастап 2000 жылдардың ортасына дейінгі аралықта екенін атап өткен жөн. Осы жылдары бірқатар объективті және субъективті себептерге байланысты олардың дамуы төмен деңгейде болды. 2008 жылдың сәуір айында Өзбекстан Президентінің Астанаға сапары кезінде осы мәселе қозғалған болатын. Ислам Каримов пен Нұрсұлтан Назарбаев Өзбекстан мен Қазақстан арасында еркін сауда аймағын құру туралы келісімге қол қойды, ал кейінгі жылдары елдер арасындағы сыртқы сауда айналымының көлемі едәуір өсті. 2000 жылдардан бастап Қазақстанға өзбек тауарларының импорты өсті, оның құрылымына ауылшаруашылық өнімдері, табиғи газ, өнеркәсіп өнімдерінің кейбір түрлері жататын болды. Қазақстанның басқа мемлекеттермен сауданың өсуіне байланысты ТМД елдерімен сауда көлемінің төмендеуімен сипатталады. Сондықтан, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы тауар айналымының төмендеуі байқалды [16, б.93]. Екі мемлекет басшыларының тұрақты кездесулерінде Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы әр түрлі салалардағы өзара ынтымақтастық алдағы уақытта да дәйекті түрде дами беретініне, сондай-ақ Орталық Азиядағы аймақтық ынтымақтастықты жан-жақты тереңдетуге және кеңейтуге сенім білдірген болатын. 2014 жылы 24-25 қарашада Өзбекстан

Республикасының Президенті Ислам Каримов Қазақстан Президентінің шақыруымен Қазақстан Республикасына ресми сапармен келді. Кездесу барысында екі ел арасындағы сауда-экономикалық және инвестициялық серіктестікті қоса алғанда көптеген мәселелер бойынша ынтымақтастықты арттыруға өзара қызығушылық білдірді [17, б.121].

Атап айтқанда, тараптар Өзбекстан Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы 2007-2016 жылдарға арналған экономикалық ынтымақтастық стратегиясының ережелерін уақтылы және сапалы іске асыру, сондай-ақ өзара тиімді серіктестікті кеңейту саласындағы қажеттілікті растады. Екіжақты серіктестіктің басым бағыттары бойынша практикалық өзара әрекеттестікті үйлестіру және жандандыру мақсатында Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы екіжақты ынтымақтастық жөніндегі бірлескен үкіметаралық комиссия жұмыс істейді. 2016 жылғы наурызда Астанада осы комиссияның он бесінші отырысы өтті. Қазақстанда 151 кәсіпорын, Өзбекстанда екі республиканың кәсіпкерлерінің қатысуымен 206 кәсіпорын, оның ішінде 170-тен астам бірлескен кәсіпорын бар.

Қазақстан Республикасының Президенті Қосым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы сәуірде Ташкентке жасаған ресми сапары кезінде біздің мемлекеттеріміздің басшылары ынтымақтастық байланыстары мен бірлескен бизнес жобаларды дамытуды басым бағыттардың бірі ретінде белгіледі.

Қостанайдағы Ravon автомобильдерін шығаруға арналған UzAutoMotors және СарыарқаАвтоПром өндірістік алаңы Қазақстан-Өзбекстан ынтымақтастығының флагманы болып табылады. 2019 жылы 5 мыңнан астам көлік құрастырылды. Осы жылы жаңа Ravon R4 өндірісі басталды, ал 2020 жылдың наурызында үкімет басшылары бес жаңа модельді құрастыру бойынша бірлескен жобаны бастады.

2019 жылы Альянс қазақ-өзбек сауда-өндірістік компаниясы Шымкентте бірлескен тоқыма кәсіпорнын іске қосты. Онда өзбекстандық DentafillPlyus медициналық мекеме салу жобасын жүзеге асыруда.

Коронавирустық пандемия бірінші тоқсанда өндірістің құлдырауын және сауда-саттықтың 14% төмендеуіне әкелді, дегенмен нарық басқа бағыттарда жандана бастады және әр түрлі тауарларға қажеттілік өскен болатын. Біздің ойымызша, бүгінде толыққанды екі жақты ынтымақтастығын дамыту үшін қолайлы саяси, мәдени-гуманитарлық жағдайлар жасалған [18].

Сонымен, Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы қатынастардың дамуы Орталық Азиядағы халықаралық қатынастардың маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Орталық Азиядағы ұлттық, аймақтық және халықаралық қауіпсіздікке қауіп төндіретін қазіргі заманғы сын-қатерлер кешені өзбек-қазақ қатынастарының барлық спектрін кеңейтуді және тереңдетуді қажет етеді, оның ішінде экономикалық ынтымақтастықтың тиімділігін одан әрі жоғарлату қажет.

Екіжақты және көпжақты қатынастардың тұрақтылығына қол жеткізу үшін аймақтағы екі ірі мемлекет - Қазақстан мен Өзбекстан 20 ғ. еуропалық интеграцияға бағытталған Германия мен Франция терең интеграция жасағандай

Орталық Азиядағы бірқатар интеграциялық жобаларды жүзеге асыруда бірлескен іс-қимылдарды күшейту қажет.

Қорыта келгенде, осы бөлімде негізгі келесі қорытындыларды жасауға болады:

- қазіргі таңда екі жақты экономикалық ынтымақтастық елдер арасындағы маңызды құралы болып табылады.

- осы бөлімде автормен «екіжақты экономикалық ынтымақтастық» түсінігіне келесі анықтамасы ұсынылды: «тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз етуге және экономикалық пайда алуға бағытталған екі ел арасындағы экономикалық өзара іс-қимылдың көп деңгейлі жүйесі».

- екіжақты экономикалық ынтымақтастық оны реттеу қажеттілігімен сипатталады, бұл елдер арасындағы ынтымақтастық шеңберінде институционалдық және құқықтық құрылымдардың қалыптасуынан көрінетіндігі анықталды.

- теориялық аспектілерін қарастыра отырып, осы бөлімде екіжақты мемлекетаралық экономикалық ынтымақтастықты жүзеге асырудың негізгі құралдарының блок-сызбасы берілді. Осындай құралдарға кедендік тарифтер мен баждардың ырықтандыру, мемлекетаралық ынтымақтастық бағдарламаларын құру, екіжақты ынтымақтастықтың дамыған құқықтық базасы, экспорттық-импорттық қатынастарын мемлекеттік қолдау жатады.

- Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығының негізгі кезеңдерін қарастыру барысында үш негізгі кезеңі көрсетілді: 1 кезең - (1992-2002) - екіжақты дипломатиялық, экономикалық байланыстар орнату және елдер арасындағы шекараларды делимитациялау, 2 кезең (2003-2015) - экономикалық ынтымақтастықтың негізгі бағыттарын қалыптастыру, 3 кезең - (2016 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін) - жаңа кезеңдегі экономикалық қарым-қатынастарды кеңейту. Осы бөлімде теориялық, экономикалық, тарихи тұрғыдан жасалған қорытындылар жалпы Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығы бойынша ақпараттарды жүйелеуге мен нақтылауға мүмкіндік береді.

2 Қазіргі кезеңдегі Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығы

2.1 Қазақстан-Өзбекстан екі жақты өзара саудасы

Сыртқы сауда – Орталық Азия елдерін әлемдік экономикаға біріктірудің маңызды құралы, сонымен қатар экономикалық өсуге ықпал ететін негізгі фактор. Соңғы жылдары сыртқы сауданың рөлі біршама төмендегенімен, ол

Орталық Азия елдерінің экономикалық өсуіндегі ең маңызды фактор болып қала береді және аймақтық экономикалық интеграцияның өсу тенденциясы аясында сыртқы сауда әлі де үлкен әлеуетке ие. Тәуелсіздік алғаннан бастап, жалпы Қазақстан мен Өзбекстан елдерінің сыртқы сауда көлемі өсті, бірақ әр кезеңдерде сыртқы сауда әртүрлі сипаттамаларға ие болды. Тәуелсіздіктің бастапқы кезеңінде әрбір Орталық Азия елдері әртүрлі ауытқулардан, экономикалық рецессиядан өтті және негізінен арзан тауарлардың импортына тәуелді болды. 1997 жылдан кейін, әр елдегі саяси және әлеуметтік қайшылықтар әлсіреген кезде, экономикалық даму қарқыны біртіндеп тұрақталып, Азия аймағы әлемдік экономикада өсу қарқыны жоғары аймақтардың біріне айналды, сыртқы сауда да одан әрі дамыды.

2015-2019 жылдары Қазақстан мен Өзбекстан арасында сауда көлемі өсіп, күшейе түсті. COVID-19 пандемиясы жағдайындағы Қазақстанның сауда-экономикалық қатынастары бірқатар өзгерістерге ұшырады. Бірақ негізгі бағыттар басымдық болып қала берді және де Өзбекстанмен сауда жасау жұмысына Үкімет назар аударып жатыр. Қазіргі кезде бұл елдер қазақстандық өнімге қаншалықты қызығушылық танытады және экспорттық жоспарлардың орындалуына қандай факторлар кедергі келтіреді [19].

1-кесте. Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы өзара сауданың жалпы көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Қаңтар желтоқсан			Қаңтар желтоқсан		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
	Млн \$			өсу қарқыны		
Сауда айналымы	2488,2	3415,1	2916,5	25,3	37,3	-14,6
Экспорт	1643,3	1996,7	2133,4	31,6	21,5	6,8
Импорт	844,8	1418,6	783,1	14,8	67,9	-44,8
	саудадағы үлесі			ҚР әлемдегі елдерімен ӨР позициясы		
Сауда айналымы	2,7%	3,5%	3,5%	8	7	8
Экспорт	2,7%	3,5%	3,5%	9	10	4
Импорт	2,6%	3,4%	3,4%	7	7	8
Ескерту - Ұлттық статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырылған						

Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігінің мәліметтері бойынша, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы тауар айналымы 2020 жылғы қаңтар-желтоқсанда 2,9 млрд. долларды құрады, оның ішінде экспорт - 2,1 млрд. доллар және импорт - 0,7 млрд. доллар. 2019 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда тауар айналымы 14,6% немесе 502,8 млн. долларға азайды. Экспорт көлемі 6,8% -ға немесе 498,6 млн. долларға өсті, ал импорт 44,8% -ға немесе 635,5 млн. долларға төмендеді. Сауда балансы оң және 1 350,3 млн. долларды құрайды. 2020 жылы тауар айналымы бойынша Өзбекстан 3,5% жалпы сауда құрылымындағы үлесімен 8-ші орынды иеленді, ал соңғы кезеңде бұл ел 7-ші орынға ие болды. 2020 жылдың қаңтар-желтоқсан айларында Өзбекстан 3,5% үлесімен қазақстандық тауарларды тұтынушылар арасында 4-ші

орынды иеленді, ал соңғы кезеңде бұл ел 10-шы орынды иеленді. 2018-2020 жылдарға арналған Өзбекстан Республикасына экспортталатын негізгі тауарлар туралы, экспорттың физикалық көлемін, сондай-ақ сыртқы сауда қызметінің тауарлық номенклатураға сәйкес өңдеу дәрежесіне байланысты Қазақстан Республикасынан Өзбекстанға экспорттың құрамын қарастырайық.

2-кесте. Өңдеу дәрежесі бойынша Қазақстаннан Өзбекстанға экспортталатын тауарлардың құрамы

Көрсеткіштер	Қаңтар желтоқсан			Қаңтар желтоқсан		
	2018ж	2019ж	2020ж	2018ж	2019ж	2020ж
	Млн \$			Өсу қарқыны, %		
Экспорттың барлығы	1643,3	1996,7	2133,4	100	100	100
Оның ішінде:						
1. Шикізат	902,3	1056,2	806,4	48,20	17,06	-24,65
2. Шикізаттық емес тауарлар	739,1	940,5	1327	-9,5	27,3	41,1
2.1. Энергетикалық өнімдер	2,3	27,8	24,6	-70,7	12,2 есе өсті	-11,6
2.2. Өңдеудің төмен деңгейдегі тауарлар	365,3	507,3	799,4	-8,8	38,9	57,6
2.3. Өңдеудің орташа деңгейдегі тауарлар	239,4	334,9	417,5	-16,8	39,9	24,6
2.4. Өңдеудің жоғары деңгейдегі тауарлар	132,1	70,4	85,5	9,5	-46,7	21,4
3. Басқа тауарлар	1,9	0,0	0,0			
	ҚР экспорттағы үлесі			Өлемдегі экспорттағы ҚР позициясы		
1. Шикізат	19,9	24,7	19,2	18	17	23
2. Шикізаттық емес тауарлар	79,9	75,3	80,8	5	5	3
2.1. Энергетикалық өнімдер	0,2	2,2	1,5	24	14	16
2.2. Өңдеудің төмен деңгейдегі тауарлар	39,5	40,6	48,6	5	7	3
2.3. Өңдеудің орташа деңгейдегі тауарлар	25,9	26,8	25,4	4	3	2
2.4. Өңдеудің жоғары деңгейдегі тауарлар	14,3	5,6	5,2	7	7	8
3. Басқа тауарлар	0,2	0,0	0,0			
Ескерту - Ұлттық статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырылған						

2-кесте көрсеткендей, Қазақстаннан Өзбекстанға экспортталатын шикізат көлемі 2020 жылы 806,4 млн. доллар құрады және 24,65% азайған болатын. Шикізаттық емес тауарлар көлемі 2019 жылы 940,5 млн. доллар болса, 2020 жылы 41,1% артып, 1327 млн. доллар құрады. Қазақстаннан Өзбекстанға экспортталатын негізгі тауарлар сыныптамасы 3 кестеде көрсетілген.

3-кесте. Қазақстаннан Өзбекстанға экспортталатын негізгі тауарлар сыныптамасы

Көрсеткіштер	2018ж	2019ж	2020ж	Өзгеруі, 2020/2019жж

	млн. \$	%	млн. \$	%	млн. \$	%	млн. \$	%
Қазақстаннан Өзбекстанға жалпы экспорт	1643,3	100	1996,7	100	2133,4	100	136,7	6,8
1. Бидай	285,8	17,40	363,6	18,21	450,7	21,13	87,1	24,0
2. Легирленген емес болаттан жасалған фабрикаттар	168,1	10,20	193,1	9,67	196,2	9,20	3,1	1,6
3. Бидай немесе бидай- қара бидай ұны	110,8	6,70	116,7	5,84	118,3	5,55	1,6	1,4
4. Шикі мұнай	107,6	6,50	236,3	11,83	268,5	12,59	32,2	13,6
5. Табиғи газ	100,3	6,10	250	12,52	232,4	10,89	-17,6	-7
6. Өңделмеген алюминий	81,6	5,00	85,7	4,29	125,6	5,89	39,9	46,6
7. Цемент	69,1	4,20	80,1	4,01	137,3	6,44	57,2	71,4
8. Болаттан жасалған бұйымдар	61,4	3,70	92,6	4,64	93,2	4,37	0,6	0,6
9. Күнбағыс тұқымы	52,6	3,20	84,6	4,24	78,2	3,67	-6,4	-7,6
10. Жалатылмаған болаттан жасалған бұйымдар	47,9	2,90	81,3	4,07	81,3	3,81	0	-
11. Салындатылмаған суық прокат	42,5	2,60	79,3	3,97	77,1	3,61	-2,2	-2,8
12. Алюминийден сым	23,3	1,40	42,3	2,12	44,5	2,09	2,2	5,2
13. Асбест	23,1	1,40	34,6	1,73	32,2	1,51	-2,4	-6,9
14. Қант	23	1,40	48,7	2,44	36	1,69	-12,7	-26,1
15. Ферросплавтар	20,9	1,30	30,3	1,52	25,1	1,18	-5,2	-17,2
16. Күнбағыс майы	19,9	1,20	46,3	2,32	46,3	2,17	0	-
17. Тірі мал	19,3	1,20	29,3	1,47	18,1	0,85	-11,2	-38,2
18. Болаттан жасалған басқа шыбықтар	17,5	1,10	39,8	1,99	20,2	0,95	-19,6	-49,2
19. Картоп	17	1,00	31,6	1,58	28,3	1,33	-3,3	-10,4
20. Мырыш кендері мен концентраттары	17	1,00	30,5	1,53	23,9	1,12	-6,6	-21,6
Ескерту - Ұлттық статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырылған								

Қазақстан Республикасының Өзбекстан Республикасына бірқатар тауарлар бойынша экспортының өсуі байқалады, мысалы, бидайдың - 24% -ға немесе 87,1 млн. долларына (363,6-ден 450,7 млн. долларына), цементке - 71,4% немесе 57,2 млн. долларына (80,1-ден 137,3 млн. долларға дейін), өңделмеген алюминий - 46,6 %-ға немесе 39,9 млн. долларына (85,7-ден 125,6 млн. долларға дейін), шикі мұнай - 13,6 %-ға немесе 32,2 млн. долларға (11,83 млн. доллардан 12,59 млн. долларға дейін), болаттан жасалған жартылай фабрикаттар - 0,6% немесе 0,6млн. долларға (92,6-ден 93,2 млн. долларға дейін) өсуі болды. Сонымен қатар мырыш кендері мен концентраттары - 68,3% немесе 36,6 млн. долларына (53,5-тен 17,0 млн. долларына), картоп - 52,2%-ға немесе 18,6 долларына (35,6-дан 17,0 млн.

долларына дейін), табиғи газ - 14,9% -ға немесе 17,6 млн. долларға (118,0-ден 100,3 млн. долларына дейін) экспорттау жеткізілімдерінің төмендеуі байқалады.

Қазақстаннан Өзбекстанға негізгі экспорттық тауарлар: бидай (үлесі 21,13%), шикі мұнай (12,59%), табиғи газ (10,89%), цемент (6,44%), өңделмеген алюминий (5,89%), болаттан жасалған бұйымдар (4,37%) [20].

Бұл тауарлар Қазақстан Республикасынан Өзбекстан Республикасына экспорттың 61,31% құрайды. Өзбекстанға экспортталатын тауарлардың саны 4 кестеде көрсетілген.

4-кесте. Өзбекстанға экспортталатын тауарлардың саны

Көрсеткіштер	Қаңтар желтоқсан		
	2018ж	2019ж	2020ж
Барлығы	306	456	601
Оның ішінде:			
1. Шикізат	25	33	41
2. Шикізаттық емес тауарлар	281	423	560
2.1. Энергетикалық өнімдер	3	5	5
2.2. Өндеудің төмен деңгейдегі тауарлар	47	58	84
2.3. Өндеудің орташа деңгейдегі тауарлар	105	137	173
2.4. Өндеудің жоғары деңгейдегі тауарлар	125	223	297
3. Басқа тауарлар	1	1	1
Ескерту - Ұлттық статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырылған			

2020 жылы Қазақстаннан Өзбекстанға экспортталған тауарлар саны 145 түрге көбейіп, 601 тауар номенклатурасын құрады (2019 жылдың сәйкес кезеңінде - 456). 601 экспорттық тауардың 297-сі өндеудің жоғары деңгейіндегі тауарларға тиесілі екенін ескеру қажет.

Қазақстанмен Өзбекстанға сатылатын бірінші санаттағы тауар ретінде астық болып табылады. Қазақстанның астық одағының болжамына сәйкес, қазақстандық жұмсақ бидай экспорты 2021/2022 маусымында өткен маусыммен салыстырғанда 21% -ға төмендейді және 4,8 млн тоннаны құрайды, ал үн экспорты да екі есеге азайып, 1,24 млн. тоннаға жетеді. Жеткізілім көлемінің төмендеуі соңғы бес-жеті жыл ішінде астықты негізгі импорттаушы болған Өзбекстанға байланысты болады. Өзбекстан ағымдағы маусымда импортты 1 миллион тоннаға қысқартуды жоспарлап отыр, бұл негізінен жоғары өнім, сондай-ақ қазақстандық нарықтағы жоғары сапалы бидай көлемінің азаюымен байланысты. Темірден немесе болаттан жасалған жартылай фабрикаттар қазақстандық импорт арасында екінші сұранысқа ие тауарлар санаты болып табылады. Мұнда да Өзбекстан негізгі сатып алушы болып табылады. 2020 жылы болаттан жасалған жартылай фабрикаттар импорты үшін 158,1 млн. доллар жұмсалды, бұл Қазақстан экспорттайтын барлық өнімнің 65% құрайды. Бүгінгі таңда Қазақстандағы болат өндіретін ең ірі компания - «АрселорМиттал Теміртау» АҚ [20].

Қазақстан Республикасына Өзбекстаннан импортталатын негізгі тауарлар көлемі 4-кестеде көрсетілген.

Өзбекстаннан импорттың азаюы оның құрамындағы импортталатын тауарлардың төмендеуімен байланысты, бұл пандемияға байланысты еді.

5-кесте. Қазақстан Республикасына Өзбекстаннан импортталатын негізгі тауарлар

Көрсеткіштер	2018ж		2019ж		2020ж		Өзгеруі, 2020/2019жж	
	млн. \$	%	млн. \$	%	млн. \$	%	млн. \$	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Өзбекстаннан Қазақстанға жалпы импорт	844,8	100	1418,6	100	736,2	100	-682,4	-48,1
1. Өрік, шие, шабдалы, қара өрік	166,8	19,7	269,2	19,0	82,4	11,2	-186,8	-69,4
2. Табиғи газ	154,5	18,3	360,2	25,4	156,5	21,3	-203,7	-56,5
3. Жүзім немесе кептірілген жүзім	69,9	8,3	188,2	13,3	83,5	11,3	-104,7	-55,6
4. Этилен полимерлері	66,2	7,8	170,3	12,0	49,1	6,7	-121,2	-71,2
5. Қызанақ	25,1	3	48,1	3,4	30,5	4,1	-17,6	-36,6
6. Басқа жаңа піскен жемістер	24	2,8	68,2	4,8	33,6	4,6	-34,6	-50,7
7. Басқа көкөністер	22,8	2,7	28,1	2,0	17,6	2,4	-10,5	-37,4
8. Кептірілген жемістер, жаңғақ қоспалары	21,5	2,5	48,6	3,4	27,8	3,8	-20,8	-32,8
9. Басқа ыстықтай илектелген болат емес жабдықтар	17,8	2,1	31,2	2,2	1,1	0,1	-30,1	-96,5
10. Өңделмеген мырыш	13,4	1,6	26,1	1,8	36,5	5,0	10,4	39,85
11. Азотты тыңайтқыштар	13,4	1,6	26,3	1,9	20	2,7	-6,3	-23,9
12. Пияз, сарымсақ	12,4	1,5	25,2	1,8	6,9	0,9	-18,3	-62,6
13. Орамжапырақ	10,5	1,2	15,3	1,1	6,1	0,8	-9,2	-60,1

5-кестенің жалғасы

14. Қорғасын кендері мен концентраттары	9,9	1,2	18,1	1,3	0	-	-18,1	-100
15. Сәбіз, қызылша және соған ұқсас жеуге жарамды тамыржемістер	9,2	1,1	20,1	1,4	4,5	0,6	-15,6	-77,6
16. Карбонаттар	9	1,1	7,2	0,5	7,6	1,0	0,4	5,6
17. Жеңіл автомобильдер	7,1	0,84	19,3	1,4	27	3,7	7,7	39,9
18. Медицинада қолданылатын құрылғылар мен құрылғылар	7,1	0,84	15,4	1,1	0,1	0,0	-15,3	-99,3

19. Футболкалар, тоқылған киім	7,1	0,84	16,2	1,1	7,9	1,1	-8,3	-51,2
20. Арахис	6,8	0,80	17,3	1,2	3,1	0,4	-14,2	-82,1
Ескерту - Ұлттық статистика бюросының мәліметтері негізінде құрастырылған								

5-кесте көрсеткендей, импорты төмендеуі бойынша ең ірі тауарлардың сатылуының азаюынан болды: өрік, шие, шабдалы, қара өрік - 186,8 өскен тауарлардың немесе 84,4 миллион млн. долларына (269,2-тен 82,4 млн. долларға дейін), табиғи газ – 56,5 пайызға немесе 203,7 млн. долларға (360,2 -дан 156,5 млн. долларына), этилен полимерлері – 71,2 пайызға немесе 121,2 млн. долларға (170,3 млн. доллардан 49,1 млн. долларына дейін), жүзім немесе кептірілген жүзім 55,6% немесе 104,7 млн. долларына (188,2-ден 83,5 млн. долларға дейін), басқа жаңа піскен жемістер 50,7 % немесе 34,6 млн. долларына (68,2-ден 33,6 млн. долларға дейін). Өз кезегінде импорттың құрамында бірқатар тауарлардың сатылуы өсіп отыр төмендеуі байқалады: өңделмеген мырыш - 39,85% немесе 10,4 млн. долларына (26,1-тен 36,5 млн. долларына дейін), жеңіл автомобильдер – 39,9% немесе 7,7 млн. 19,3-ден 27 млн. долларына дейін), 2020 жылы Өзбекстаннан Қазақстанға негізгі импорт мыналар: өрік, шие, шабдалы, қара өрік және қарақат - 82,4 млн. АҚШ доллары (үлесі 11,2%), табиғи газ – 156,5 млн. доллары (USD (21,3%), жүзім және кептірілген жүзім 83,5 млн АҚШ доллары (11,3%), этилен полимерлері - 49,1 млн доллары (6,7%), басқа да жаңа піскен жемістер – 33,6 млн. доллары (4,6%), басқа көкөністер - 22,8 млн. АҚШ доллары (2,7%), қызанақ – 30,5 млн АҚШ доллары (4,1%) [20]. 2021 жылдың бес айында жеміс-көкөніс өнімдерінің экспорты миллиард долларға жетті. Осы мақсатқа жету үшін бос аумақтарды пайдалану және қолданыстағы бақтардың тиімділігін арттыру жоспарлануда. Сондай-ақ, қайта өңдеу кәсіпорындары мен өз тауарлық белгісімен өз өнімдерін шетелге жеткізетін экспорттаушылардың қатысуымен кооперативтер ұйымдастыру жоспарлануда. Өзбекстанның Қазақстанға экспорты бойынша табиғи газ екінші орын алады - 12 ай ішінде 156,5 миллион долларға 1,88 миллиард текше метр. Жалпы, елде жылына шамамен 61 миллиард текше метр газ өндіріледі. 2021 жылы келісімшарттар Өзбекстаннан 15 миллиард текше метрден астам көгілдір отын жеткізуді көздеді. Республика өндіріс көлемін ұлғайтып, жаңа ұңғымаларды пайдалануға беруді жалғастыруда, дегенмен, халықтың бір бөлігі оған қол жетімді емес. Елде газды жеткізуде үзілістер болды, республиканың үкімет басшысы Абдулла Ариповтың пікірінше, бұған «энергия ресурстарын тұтыну олардың өндірісінен асып кетуі» себеп болды. Осыған байланысты 2025 жылға қарай Өзбекстан табиғи газ экспортын тоқтатады және оны ел ішінде өндейді. Бүгінгі таңда UzAuto Motors негізгі автомобиль өндірушілері Қазақстаннан басқа Ресей, Қырғызстан, Беларусь, Тәжікстан, Ауғанстан, Әзірбайжан және Украинаға экспорттайды. Chevrolet брендімен автомобильдердің бірлескен өндірісі Қазақстанмен жолға қойылған.

2020 жылы Өзбекстан Қазақстанға 22,4 миллион долларға қорғасын кенін жеткізді, негізінен аммиак селитрасынан тұратын тыңайтқыштар экспорттық

позицияда 9-шы болып шықты. Тыңайтқыштардың жалпы көлемі 15,3 миллион долларды құрады [21, б.90].

Біздің ойымызша, Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту туралы келісім- шартын қабылдау ұсыну қажет. Осы Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту туралы шарты негізінде келесі шараларды қамтитын болады:

- сауда және инвестиция саласындағы екіжақты ынтымақтастық шеңберінде өзара тиімді және тең шарттарда экономикалық ынтымақтастықты одан әрі дамыту;

- бизнесті және сауданы бірлесіп дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау, сондай-ақ инновацияларды енгізу және жоғары технологиялық ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыру;

- республикааралық есеп айырысу-төлем жүйесін жетілдіру;

- көлік саласындағы ынтымақтастықты дамыту;

- басым салаларда трансұлттық корпорациялар мен қаржылық-өндірістік топтар құру арқылы экономикалық интеграцияны дамыту;

- экономикалық интеграцияның ақпараттық базасын дамыту;

- Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы сауданың тиімділігі мен тұрақтылығын арттыру үшін, ең болмағанда, айтарлықтай көлемде жүзеге асырылатын тауарлар жеткізілімі бойынша несиелеуді және өзара тәуекелдерді сақтандыруды жүзеге асыру схемаларын жасаған жөн.

Экспорттық-импорттық несиелеуге, сақтандыруға және жалпы сауданы несиелеу процедураларын жеңілдететіп, банктерге мемлекеттік кепілдіктер берген жөн. Сондай-ақ, экспорттық-импорттық жеткізілімдерді сақтандыру және несиелеу мәселелерімен айналысатын мамандандырылған ұйымдар құруға болады.

Қорыта келгенде, Қазақстан мен Өзбекстан арасында сауда көрсеткіштері көрсеткендей екі ел арасындағы сауда қарым-қатынастары маңызды болып, елдердің экономикаларына өзінің жағымды әсерін жасап отыр. Пандемия әсерінен тауар айнылымы сәл төмендеп кеткен, бірақ бұл уақытша шектеулердің болуынан еді. Енді, екі ел арасындағы халықаралық экономикалық ұйымдар аясындағы әріптестік қарастырайық.

2.2 Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық экономикалық ұйымдар аясындағы әріптестігі

Қазақстан мен Өзбекстан Орталық Азиядағы интеграцияның негізін қалап, бүгінде барлық салаларда үлгілі достық қатынастарды көрсетуде.

Халықаралық экономикалық ұйымдардағы ынтымақтастықты қарастыру Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы «Орталық Азия» форматындағы қатынастар 1990 жылдардың ішінде басым болып келгенін көрсетеді. Оның институционалдануы бірқатар құрылымдардан өтті: алдымен Біртұтас экономикалық кеңістік, содан кейін Орталық Азия экономикалық қоғамдастығы құрылған. Алайда, сол кезде-ақ Орталық Азия жобасы шеңберінде

аймақтандырудың үлкен қиындықтарға тап болғаны және ең алдымен идеологиялық сипатта болғаны анық болды [22, б.116].

Экономикалық тұрғыдан алғанда Орталық Азияны біртұтас құрылым ретінде қарастыру мүмкін емес еді, өйткені оның құрамына екі түрлі экономикалық аудандарға Кеңес Одағының құрамына кірген республикалар кірді: Қазақстан (Қазақ КСР) және Орта Азия (Қырғыз КСР, Тәжік КСР), Түркімен КСР және Өзбек КСР). Кеңес Одағындағы экономикалық аудандар өндірісті интеграциялаудың техникалық-экономикалық негізділігі, сондай-ақ өндірістің даму деңгейінің ерекшеліктері, құрылымы негізінде бөлінген, елдің экономикалық жағынан ажырамас бөліктері болғанын ескеру қажет, оларға әлеуметтік экономика, аумақтық еңбек бөлінісі, әкімшілік құрылым, табиғи орта жатады. Кеңес Одағы ыдыраған кезде болған экономикалық аудандардың торы 1966 жылдан бері қызмет етті.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Орталық Азия елдерінің спецификациясы тек экономикалық тәуелсіздікке деген ұмтылыстың арқасында және экономикалық реформаның әртүрлі модельдерін таңдаудың арқасында өсе түсті. Біріншіден, бұл 1992-1997 жылдардағы Рустам Бурнашевтегі азаматтық соғыс сияқты мәселелерге қатысты: Тәжікстандағы Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы қатынастар; 90-жылдардың екінші жартысындағы Ауғанстандағы жағдай және сол елде әрекет еткен Солтүстік Альянс пен Талибанға деген көзқарас; мемлекеттердің бірқатар ішкі саяси, экономикалық және әлеуметтік мәселелерге қатынасы. Осылайша, Тәжікстан мен Ауғанстандағы дағдарысты шешуге Өзбекстанның қатысуы Қазақстанға қарағанда едәуір жоғары болды. Сонымен, халықаралық қауіпсіздік тұрғысынан Орталық Азия аймақтық қауіпсіздік кешені ретінде дамымады. Аймақтық жобалармен қатар бес республиканың шекарасынан шыққан қуатты құрылымдар болған жоқ - мысалы, Шанхай бестігі және Ұжымдық қауіпсіздік шарты. «Еуразиялық реинтеграция» идеясына құрылған және Н. Назарбаев 1994 жылы 29 наурызда ұсынған «кеңейтілген» аймақ тұжырымдамасы - Еуразиялық Одақтан кем емес маңызды болды. Оның негізінде 2000 жылы Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей және Тәжікстан құрамында Еуразиялық экономикалық қоғамдастық құрылды [23, б.90].

Осы елдердің бірлесуі маңызды бастамаларды жүзеге асыру үшін Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан «Орталық Азиядан» шығатын байланыстардың басым екендігін айқын көрсетті. Сонымен, Орталық Азияны аймақтандыру үшін құрылымдық жағдайлар болған жоқ. Сонымен қатар, тиісті елдер оларды жобалауға құлықсыздық танытты. Бірлескенде, жоғарыда айтылғандар 2000 жылдарға қарай Орталық Азия форматындағы түпкілікті аймақтандыру болмады. Орталық Азияның бес елінің сыртқы ойыншылармен, ең алдымен Ресеймен байланысы тым тәуелсіз болып қалыптасты. Оның үстіне 2004 жылы 18 қазанда Ресей Орталық Азия Ынтымақтастық Ұйымына қосылды. 2006 жылы Өзбекстанның ЕурАзЭҚ-қа қосылуына байланысты екі ұйым біріктірілді, бұл іс жүзінде Орталық Азия Ынтымақтастық Ұйымының таратылуын білдірді. 2000 жылдардың екінші

жартысында Қазақстан Президенті Н.Назарбаев айтқан Орталық Азия Одағы идеясы түрінде Орталық Азия жобасын жандандыруға әрекет жасалды [24, б.5].

Екі елде де ең қолайлы импорттық тарифтер (ЕҚИТ) шектеулі емес. Қарапайым орташа ЕҚИТ тарифтік ставкалары - Қазақстанда 6,4% (2020), 8,1% және Өзбекстанда 8,0% - (2020). Өзбекстан 2019 жылы тарифтерді көтеруді енгізді - ЕҚИТ қарапайым орташа тарифтік ставкасы 5,6% -дан 8,0% -ға дейін өсті. Қазақстан ДСҰ-ға 2015 жылдан бастап мүше, ал Өзбекстан ДСҰ-да бақылаушы мәртебесіне 1994 жылдан бастап ие болды [25]. Қазақстан ЕАЭО құрылтайшысы болып табылады. Бұл еркін сауда аймағын және біртұтас кедендік аумақты, кедендік кодексті және бірыңғай кедендік тарифті, сондай-ақ мүше мемлекеттер арасындағы жұмыс қозғалысын едәуір ырықтандыруды, бірыңғай теміржол тарифтерін, сатылатын тауарларға техникалық талаптарды үйлестіруді және сауданың басқа аспектілерін білдіреді. Ел ЕАЭО-ға мүше болғанымен, ЕАЭО Қазақстанның сауда режимі өзгеше. ДСҰ-ға кіргеннен кейін Қазақстан үкіметі импорттық тарифті ДСҰ бойынша міндеттемелеріне сәйкес ЕАЭО-ның ортақ кедендік тарифінен сәл төмен деңгейге қойды. ДСҰ келісілген тарифтері Қазақстан аумағында пайдалану үшін ДСҰ режимімен әкелінген тауарларға қолданылады. Қазіргі уақытта оларды ЕАЭО-мен еркін сауда келісімімен алмастыру мүмкіндігі талқылануда. Егер 2020 жылы басқа шара қолданылмаса, 2021 жылдан бастап, ТМД ЕАЭО-ға кірмейтін (Молдова, Тәжікстан және Украина) ТМД-ға мүше елдермен қатынастар ТМД СЭҚ стандартты ережелерімен реттеледі. Қазіргі уақытта Өзбекстан бір уақытта екі нұсқаны қарастыруда:

- ДСҰ-ға кіру - ұзақ уақыт әрекетсіздіктен кейін келіссөздер қайта басталды,

- ЕАЭО-қа кіру, қазіргі уақытта Өзбекстан ЕАЭО-да бақылаушы мәртебесін алуда.

Екі ұйымға кіру өте күрделі міндет сияқты көрінеді, 11 үкіметке осы нұсқалардың біреуін ғана таңдау қажет болуы мүмкін.

Қазақстан мен Өзбекстан БҰҰ, ЕҚЫҰ, ШЫҰ сияқты жаһандық және аймақтық сипаттағы бірқатар халықаралық ұйымдардың бірлескен мүшелері болып табылады. Осыған байланысты олар сәйкес нормативті және идеологиялық көзқарастар мен тәжірибелермен бөліседі. Алайда, осы баптың шеңберінде Қазақстанның да, Өзбекстанның да халықаралық құқық нормаларымен екі аспект бойынша байланыстылығы маңызды:

- бір жағынан, екі мемлекет те егемендік пен араласпау, шекаралардың мызғымастығы сияқты халықаралық құқықтың Вестфалия нормаларына берілгендіктерін ашық түрде жариялайды;

- екінші жағынан, халықаралық құқықтың Вестфальдық нормалары Қазақстан мен Өзбекстанды дәстүрлі қауіпсіздік қатерлерінен қорғайды («аумақтық жоғалу»). Дәл осындай ұстанымды дәстүрлі түрде Орталық Азияға жатқызылған басқа елдер де қабылдайды. Бәрін қосқанда, мұнда іс жүзінде бірде-бір қақтығыс мемлекеттік шекарадан шықпаған және мемлекетаралық өлшемге ие болмаған.

2021 жылдың басында Өзбекстан, Қазақстан және Америка Құрама Штаттары Орталық Азия инвестициялық серіктестігін құрғанын жариялады. Алдағы бес жыл ішінде елдер жеке жобаларды қолдау үшін кем дегенде 1 миллиард доллар тартуды көздеп отыр.

Өзбекстан, Қазақстан және Америка Құрама Штаттарының үкіметтері Орталық Азия инвестициялық серіктестігін құрғанын жариялады. Тиісті бірлескен мәлімдеменің мәтіні 7 қаңтарда таратылды.

Осы бастаманың аясында Өзбекстанның Инвестициялар және сыртқы сауда министрлігі, «Астана» халықаралық қаржы орталығы және АҚШ-тың халықаралық даму корпорациясы (DFC) бес жыл ішінде кем дегенде 1 миллиард доллар тарту үшін барлық күш-жігерін салады» делінген хабарламада. Орталық Азия инвестициялық серіктестігі «инфрақұрылым сапасының халықаралық стандарттарын мысалға келтіретін және инклюзивті, ашық және орнықты инвестицияларды алға тартатын жеке сектор бастаған жобаларды ілгерілетеді. Бұл ретте серіктестер жобалардың табысы мен оң әсерін максималды түрде арттырады және аймаққа қосымша жеке инвестицияларды жұмылдырады. Орталық Азия инвестициялық серіктестігі C5 + 1 платформасы арқылы жұмыс істейді (Орталық Азия елдері - АҚШ). Бұл бастама Орталық Азияның барлық елдерін нығайту және гүлдендіру үшін сауданы, дамуды және өзара әрекеттесуді арттыру мүмкіндіктерін пайдалануға тырысады. Аймақ COVID-19 пандемиясынан туындаған экономикалық құлдырауды қалпына келтіруге тырысып жатқан кезде, бұл ынтымақтастық пен тұрақтылық бұрынғыдан да маңызды [26]. Аймақтық жобаларды қолдаудан басқа, DFC Өзбекстанның Инвестициялар және сыртқы сауда министрлігімен және «Астана» халықаралық қаржы орталығымен екіжақты түсіністік меморандумдарына қол қою арқылы Орталық Азиядағы екіжақты серіктестігін тереңдете береді.

Қорытындылай келе, Қазақстан мен Өзбекстанның халықаралық ұйымдардағы экономикалық ынтымақтастығы соңғы кездері біртіндеп күшейіп келе жатқанын және белгілі даму перспективалары бар екенін атап өткен жөн.

2.3 Қазақстан мен Өзбекстан сауда-экономикалық ынтымақтастығының даму болашағы

Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы экономикалық ынтымақтастықтың басым бағыттары: тау-кен өндірісі, түсті металлургия, машина жасау секторы, агроөнеркәсіп кешен, энергетика, жеңіл өнеркәсіп, көлік және байланыс болып табылады. Жақында байқалған екі ел арасындағы сауда-экономикалық және басқа байланыстардың айтарлықтай жандана түсуі тараптардың екі ел арасында болып жатқан орасан зор интеграциялық процестерді іске асыруға мүдделі екендігін және бұл жұмысты барлық салаларда жандандыруға дайын екендігін көрсетеді. Өзбекстан Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы сыртқы саудадағы жағдай әлі де жетілдірілмеген және қолда бар әлеуетке сәйкес келмейді.

Біздің ойымша, мұндай қақтығыстарды тәуелсіз халықаралық ұйымдар мен сарапшылардың қатысуымен осындай қақтығыстарды шешудің өркениетті тетіктері посткеңестік кеңістікте әлі қалыптасқан жоқ, дегенмен бұл салада бай халықаралық тәжірибе жинақталған. Сарапшылардың ойдағыдай интеграциялау шарттарының бірі интеграция шығындарының өтемақысы болатындығы бекер емес. Ия, әрине, бұл шығындар, өз кезегінде, «егемендік үшін төлем» бола алады, бірақ кейде өтпелі кезеңдегі экономикалық өмір сүру проблемалары экономикалық мүдделер мәселелерімен алға шығады. Елдердің экономикалық мүдделері көбіне сәйкес келмейді. Мәселенің екінші жағы бар. Экономиканы ырықтандыру бойынша халықаралық қауымдастық алдында Өзбекстан қабылдаған міндеттемелер. Бүгінгі күні екі ел арасындағы екіжақты сауда қатынастарын дамытуда бюрократиялық проблемалар бар. Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы сауда ынтымақтастығының дамуы мен тереңдеуіне сауданы дәйекті ырықтандыру, салық салудың бірыңғай қағидаттарына көшу, сауда кедергілері мен жанама кедендік емес шектеулерді біртіндеп жою, кедендік тарифтерді конвергенциялау арқылы ғана қол жеткізуге болады. Өзбекстандағы қолданыстағы салық жүйесі, жоғары салық ставкаларына, ең бастысы, салық салу механизмінің тұрақсыздығына байланысты өте күрделі болып қалады және салық салудың негізгі классикалық принциптеріне мүлдем сәйкес келмейді.

Елдегі экономикалық жағдайды жақсарту, өндірісті тікелей ынталандыру және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қазіргі кезде салық-бюджеттік функцияларды орындайтын қолданыстағы салық жүйесін реформалау қажеттілігі туындайды. Сондай-ақ өндіріске салынған кірістің бір бөлігін, сондай-ақ экспорттық өнім көлемінің ұлғаюынан түсетін кірісті салық салудан босатқан жөн. 2021 жылы 10 сәуірде қазақ-өзбек шекарасындағы «Жібек жолы» бақылау-өткізу пункті ауданында ҚР Премьер-Министрі Асқар Мамин мен Өзбекстан Премьер-Министрі Абдулла Арипов . «Орталық Азия» Сауда-экономикалық ынтымақтастық орталығы (ІСТЕС) құрылыс алаңында капсула салу рәсіміне қатысты [27]. Екі жақтан «Түркістан-Шымкент-Ташкент» жүрдек теміржолының құрылысына ерекше назар аударылып жатыр. «Орталық Азия» МСТЕС 400 гектар аумағында «Жібек Жолы» (ҚР) және «Гишт Куприк» (RU) өткізу пункттері орналасатын болады. Оның қуаттылығы - тәулігіне екі бағытта 35 мың адам және 5 мың жүк көлігі өте алады. Орталық Қазақстан мен Өзбекстанның бірлескен инвестициялық жобаларын іске асырудың ірі индустриялық, сауда-логистикалық алаңына айналуға мүмкіндігі бар.

Екі елдің үкіметтері өзара сауда деңгейін 10 миллиард долларға жеткізбекші, және «бүгін басталған жоба осы мақсатқа жетуге және екі мемлекеттің жан-жақты стратегиялық ынтымақтастығын одан әрі нығайтуға қызмет етеді». Біздің ойымызша, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы кедендік және көліктік-логистикалық инфрақұрылымды дамыту, шекара маңындағы елді мекендердің айналымдылығын ескеру үшін жаңа көлік құрылысын және қолданыстағы көлік-логистикалық орталықтардың құрылысын ынталандыру (бұдан әрі) шараларын қабылдау қажет, бұл шекаралас аудандардағы шағын

көтерме және бөлшек сауда бойынша жұмыстарды жүйелейтін болады. Шекаралас аудандарда сауда-экономикалық ынтымақтастық орталықтарды салу осы аудандардың экономикасына мультипликативті әсер етеді және жергілікті халықтың әл-ауқатын арттырады. Сонымен қатар, Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықты кеңейту және тереңдету жөніндегі «Жол картасын» жүзеге асыру ағымдағы жылдың қараша айында Ташкентте келісілген және агроөнеркәсіп кешені, ауылшаруашылық машинажасау, жеңіл, химия салаларындағы өндірістік ынтымақтастықтың 22 жобасын қамтиды және фармацевтика салалары, сонымен қатар құрылыс материалдар өндірісі кіреді. Бекітілген іс-шаралар мен жобаларды ілгерілету үшін екі елдің тиісті министрліктері, ведомстволары мен кәсіпкерлерінің жедел өзара әрекеттесу механизмдері анықталды. Екі елдің агроөнеркәсіптік кәсіпорындары арасында дақылдардың жекелеген түрлерін өсіру, интенсивті бақтар мен бірлескен мал шаруашылығы кешендерін құру саласында ынтымақтастық орнату жөніндегі шараларға ерекше назар аударылды. Жемістер мен көкөністердің болашағы бар нарықтарға экспортын ұйымдастыру үшін бірлескен көтерме сату орталықтарын құру туралы келісімге қол жеткізілді [28, б.3]. Осы тұрғыда екі үкімет арасындағы техникалық реттеу, метрология және өнімнің сәйкестігін бағалау саласындағы ынтымақтастық туралы келісім жобасын мақұлдауды жеделдету бойынша келесі іс-шаралар талқылануда.

2025 жылға дейінгі қабылданған іс-қимыл бағдарламасы шеңберінде көпжақты серіктестікті дамыту мақсатында Қазақстан Республикасының Президенті – Қ.К. Тоқаев бірқатар маңызды бастамаларды көтерді. Өзара сауданы және инвестицияларды арттыру үшін карантиндік шаралар шеңберінде енгізілген сауда-көлік кедергілері мен шектеулерді жою маңызды деп атап өтті. Сонымен қатар, сауданы цифрландыру және электронды сауданы дамыту бойынша шешімдерді, сондай-ақ аймақтық сауда келісімін мерзімінен бұрын қабылдау қажет [29, б.3]. Екі елдің агроөнеркәсіптік кәсіпорындары арасында дақылдардың жекелеген түрлерін өсіру, интенсивті бақтар мен бірлескен мал шаруашылығы кешендерін құру саласында ынтымақтастық орнату жөніндегі шараларға ерекше көңіл бөлінеді. Жемістер мен көкөністердің болашағы бар нарықтарға экспортын ұйымдастыру үшін бірлескен көтерме сату орталықтарын құру туралы келісімге қол жеткізілді [30, б.4].

Осы тұрғыда екі үкімет арасындағы техникалық реттеу, метрология және өнімнің сәйкестігін бағалау саласындағы ынтымақтастық туралы келісімнің жобасын мақұлдауды жеделдету үшін қосымша шаралар қажет.

Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту туралы шартын қабылдауы аясында Қазақстан жағынан екі жақты ынтымақтастықты күшейту мақсатында Қазақстанның Өзбекстанмен екі жақты экономикалық ынтымақтастықты тереңдету бойынша кешенді стратегиялық жоспар қабылдануы керек деп ойлаймыз. Осы жоспардың негізгі шараларына келесілер жататын болады:

1. Қызметтердің сыртқы саудасын ынталандыру шараларының бірі - жоғары білікті шетелдік жұмыс күшін тарту процедурасын жеңілдету. Осыған

байланысты коммерциялық құрылымдардың жекелеген санаттарына жоғары білікті шетелдік жұмыс күшін тартуға, оның ішінде олардың отбасы мүшелері мен асырауындағылардың Қазақстан Республикасының аумағына кіруі мен болуының оңайлатылған тәртібін қамтамасыз ету үшін жеңілдік жағдайлары қамтамасыз етілуі керек.

2. Қызмет көрсету саласындағы жұмысшылар арасында ағылшын тілін білу деңгейін арттыру. Бүгінде ағылшын тілі - халықаралық қатынас тілі. Қызмет көрсету саласындағы қызметкерлердің ағылшын тілін білу деңгейін арттыру олардың шетелде әлемдік білім стандарттарына сәйкес білім алуына, ғылыми мақалалар жазу үшін бастапқы көздерден ақпарат алуына, шетелдік әріптестерімен тәжірибе алмасуына және т.б. мүмкіндік береді, сонымен қатар кадрлар қазақстандық қызметтер экспортының бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

3. Қызметтердің сыртқы саудасын ынталандыру үшін инвестициялық қызметті мемлекеттік қолдау шараларын қамтуды кеңейту қажет. Шетелдік тұтынушыларды Қазақстанға тарту әлеуеті жоғары экономика, медицина, білім, туризм сияқты салалардың инвестициялық тартымдылығын арттыруға баса назар аударылады.

4. Сауда миссиялары мен көрмелерге қатысуға көмек беру. Көрмелер мен іскери миссияларға қатысу қызметтерді жаңа нарықтарға жылжытудың ең тиімді құралы бола алады. Мамандандырылған мемлекеттік, ішінара мемлекеттік немесе жеке ұйымдар ұйымда қызмет көрсете алады немесе өз елінде және шетелде өткізілетін сауда миссиялары мен көрмелеріне қатысуда көмек көрсете алады. Сонымен бірге, уәкілетті органдар қызмет көрсететін экспорттаушыларға ұсынылған перспективалы нарықтардың аумағында өткізілетін салалық көрмелердің тізімін жасайды.

5. Экспорттық нарықтарда қызметтерді ілгерілетудің арнайы салалық бағдарламаларын әзірлеу керек. Қызметтер өндірісін әртараптандыру және сатудың жаңа нарықтарын ашу мақсатында жаңа нарықтарға шығу және экспорттық нарықтардағы олардың үлесін арттыру бойынша қызметтерді алға жылжытатын арнайы салалық бағдарламалар әзірленеді.

6. Қазақстандық елдік брендті одан әрі жылжыту. Брендтердің имиджін және танылуын қалыптастыру үшін (сауда маркалары, қызмет көрсету белгілері) қызметтердің жекелеген түрлерін ұсынушыларды дамыту және жылжыту үшін маркетинг құралдарының тізбесі әзірленеді.

7. Қазақстанның Өзбекстанмен шекаралас аймақтарында ішкі сұранысты қанағаттандыру үшін сервистік кластерлер (хабтар) құру. Мамандандырылған сервистік кластерлер құру ішкі нарық қажеттіліктерін қанағаттандыруға, сондай-ақ отандық қызметтер экспортын ұлғайтуға мүмкіндік береді. Білім, медицина, туризм, ақпараттық технологиялар сияқты салаларға баса назар аудару керек. Хабтар құруға қолайлы аймақтар - бұл белгілі бір бәсекелестік артықшылықтарға ие Қазақстанның жекелеген аймақтары, олар сондай-ақ осындай аймақтардың экономикасына жалпы ынталандырушы ретінде әсер етеді.

8. Қызметтер экспортын дамыту бойынша салалық шараларды қабылдау. Қызметтердің көп бөлігі резидент еместерге тікелей қызмет көрсетуші орналасқан елде сатылады. Бұл қызметтер, басқалармен қатар, туризм, мәдениет, медициналық қызметтер, білім беру саласындағы қызметтерді қамтиды. Сонымен қатар, электронды сауданың дамуы кезінде архитектуралық, дизайнерлік қызметтер, жұмыстар, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық қызметтер (ҒЗТКЖ), әр түрлі кеңес беру түрлері және т.б. сияқты қашықтықтан көрсетілетін қызметтерге сұраныс артады. Экономиканың цифрлануы, жекелеген компаниялардың өндірістік процестері мен қызметтерінің өсуі, технологиялық прогресс әсіресе жоғары технологиялық қызметтер мен қашықтықтан ұсынылатын және берілетін өнімдерге деген сұранысты ынталандырады.

Қорытындылай келе, Қазақстан мен Өзбекстанның ішкі нарықтарына өзара қол жетімділік негізінде сауда ынтымақтастығының кеңеюі дайын өнімдер экспортын ұлғайту бойынша олардың алға қойған міндеттерін шешуге айтарлықтай ықпал етеді, өйткені көптеген шикізаттық емес тауарлармен өзара саудада олар бәсекелес емес, серіктес болуы мүмкін. Сонымен қатар, Қазақстан мен Өзбекстанның бір-біріне жақын орналасуы оларға көлік шығындарын үнемдеуде артықшылықтар береді. Сонымен қатар, аймақтағы халықаралық көлік дәліздері мен халықаралық көлік инфрақұрылымын бірлесіп құру яғни, аймақ елдерінің экспорттық өнімдерін сыртқы нарыққа жеткізу кезінде көлік шығындарын азайтуға көмектеседі. Covid-19 коронавирустық эпидемиясы шегінуде, Қазақстан мен Өзбекстанда карантиндік шаралар біртіндеп алынып тасталуда, дағдарыстан кейінгі экономиканы қалпына келтіру жоспарлары жасалып, жүзеге асырылуда. Осыған байланысты, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық пен ынтымақтастық байланыстарының кеңеюі экономикалардың өсу траекториясына тезірек шығуына ықпал етеді.

Қорытынды

Магистірлік жоба тақырыбын зерттеу барысында келесі қорытындылар мен ұсыныстар жасалды:

Өзбекстанның Қазақстанмен қарым-қатынасы кеңес заманынан бері күрделі болып келеді. Жалпы кеңестік өткеннің мұрасы көп жағдайда ортақ шекараны заңдастырудағы қиындықтар болды. Тарихи тұрғыдан бұл жерлерде қазақтар, өзбектер, тәжіктер және басқа халықтардың өкілдері өмір сүрген. Әр түрлі кезеңдерде мемлекеттер құрылды және ыдырады, олармен шекаралар өзгерді.

Қазақстанның Өзбекстанмен стратегиялық серіктестікті дамыту бағытындағы өзгеріссіз бағыты үкіметаралық деңгейлердегі екіжақты байланыстардың оң динамикасын сақтау екі елдің көптеген өзекті мәселесі болып отыр.

Екі елдің сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту үшін айтарлықтай әлеуеті бар. Мысалы, экономикалық саладағы ынтымақтастықтың

перспективалы бағыттары кәсіпкерлер мен әкімшілік-аумақтық құрылымдар арасындағы тікелей байланысты кеңейту және ынталандыру, кедендік және шекаралық рәсімдеу рәсімдерін жеңілдету, көлік коммуникациялары мен су-энергетикалық ресурстарды тиімді пайдалану, өзара инвестициялар, капитал мен жұмыс күшінің еркін қозғалысы, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу және жеткізу саласындағы ынтымақтастық.

Қазақстан мен Өзбекстан БҰҰ, ЕҚЫҰ, ШЫҰ сияқты жаһандық және аймақтық сипаттағы бірқатар халықаралық ұйымдардың бірлескен мүшелері болып табылады. Осыған байланысты олар сәйкес нормативті және идеологиялық көзқарастар мен тәжірибелермен бөліседі. Алайда, осы баптың шеңберінде Қазақстанның да, Өзбекстанның да халықаралық құқық нормаларымен екі аспект бойынша байланыстылығы маңызды:

- бір жағынан, екі мемлекет те егемендік пен араласпау, шекаралардың мызғымастығы сияқты халықаралық құқықтың Вестфалия нормаларына берілгендіктерін ашық түрде жариялайды;

- екінші жағынан, халықаралық құқықтың Вестфальдық нормалары Қазақстан мен Өзбекстанды дәстүрлі қауіпсіздік қатерлерінен қорғайды («аумақтық жоғалу»). Дәл осындай ұстанымды дәстүрлі түрде Орталық Азияға жатқызылған басқа елдер де қабылдайды. Бәрін қосқанда, мұнда іс жүзінде бірде-бір қақтығыс мемлекеттік шекарадан шықпаған және мемлекетаралық өлшемге ие болмаған.

Қазақстан мен Өзбекстан Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының (ТМД) еркін сауда аймағының мүшелері болып табылады. Бұл еркін сауда келісімі барлық қатысушы елдер арасындағы тарифсіз сауда режимін көздейді.

Қазіргі уақытта Өзбекстан бір уақытта екі нұсқаны қарастыруда: ДСҰ-ға кіру - ұзақ уақыт әрекетсіздіктен кейін келіссөздер қайта басталды, ЕАЭО-қа кіру, қазіргі уақытта Өзбекстан ЕАЭО-да бақылаушы мәртебесін алуда. Екі ұйымға кіру өте күрделі міндет сияқты көрінеді.

Магистрлік жобада Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту туралы келісімшарты ұсынылды. Осы Қазақстан мен Өзбекстанның сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту туралы шарты негізінде келесі шараларды қамтитын болады:

- сауда және инвестиция саласындағы екіжақты ынтымақтастық шеңберінде өзара тиімді және тең шарттарда экономикалық ынтымақтастықты одан әрі дамыту;

- бизнесті және сауданы бірлесіп дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау, сондай-ақ инновацияларды енгізу және жоғары технологиялық ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыру;

- республикааралық есеп айырысу-төлем жүйесін жетілдіру;

- көлік саласындағы ынтымақтастықты дамыту;

- басым салаларда трансұлттық корпорациялар мен қаржылық-өндірістік топтар құру арқылы экономикалық интеграцияны дамыту;

- экономикалық интеграцияның ақпараттық базасын дамыту;

- Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы сауданың тиімділігі мен тұрақтылығын арттыру үшін, ең болмағанда, айтарлықтай көлемде жүзеге асырылатын тауарлар жеткізілімі бойынша несиелеуді және өзара тәуекелдерді сақтандыруды жүзеге асыру схемаларын жасаған жөн.

- экспорттық-импорттық несиелеуге, сақтандыруға және жалпы сауданы несиелеу процедураларын жеңілдетіп, банктерге мемлекеттік кепілдіктер берген жөн. Сондай-ақ, экспорттық-импорттық жеткізілімдерді сақтандыру және несиелеу мәселелерімен айналысатын мамандандырылған ұйымдар құруға болады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1 Авдокушин, Е.Ф. Международные экономические отношения: учеб. пособие. 3-е изд. / Е.Ф. Авдокушин. — М.: Маркетинг, 2018. — 193 с.

2. Экономикалық теория негіздері: оқулық / Я. Әубәкіров, К. Нәрібаев, М. Ескалиев және т.б.- Алматы: веро, 2019.- 478 б

3 Медеубаева Ж.М. Халықаралық қатынастар теориясы. Оқу құралы. - Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті. – 2016.- 98 б.

4 Ксенофонтова М.В. Система международного экономического сотрудничества / М.В. Ксенофонтова // Вестн. ОГУ. — 2017. — № 3. — С. 177—179.

5 Дюмулен И.И. Международная торговля услугами / И.И. Дю- мулен.М. : Издательство «Экономика», 2018.-652с.

6 Белл Д. Современные аспекты экономического сотрудничества. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ.М. : Academia, 2019.-896с.

- 7 Акимбеков С.Т. Актуальные вопросы международной торговли.-Алматы. 2020.- 400 с.
- 8 Алтынбеков С.А, Катков А.Л, Муканов С.К. // Многоуровневое исследование проблемы наркозависимости в Республике Казахстан, 2021. — № 5. — С. 201— 210.
- 9 Мағамбетов Қ.Н. Азияның экономикалық жетістіктері цифрлармен // Континент. - 2018. – №1.- Б.7-10.
- 10 Раджабова З.К. Мировая экономика: учебник. 3-е изд. / З.К. Раджабова. — М.: ИНФРА-М, 2020. — 304 с.
- 11 Бойков П.В. Развитие отношений Евросоюза и СНГ/ П.В. Бойков. — Минск: Право и экономика, 2018. — 194 с.
- 12 Спиридонов И.А. Мировая экономика: учеб. пособие / И.А. Спиридонов. — М.: ИНФРА-М., 2018. — 256 с.
- 13 Ашимбаев М.С., Гусева Л.Ю., Досымов А.С., Идрисов А.А., Курганбаева Г.А., Музапарова Л.М., Интеграция в мире: состояние, проблемы, пути улучшения// Аналитик, 2018.- № 1.-Б.57-61.
- 14 Назарбаев Н.А. Эра независимости. – Астана, 2017. – 508 с.
- 15 Токаев К.К. Преодоление. Очерки дипломата. М.: ЦЛНГ, 2009. — 511с.
- 16 Кожамжарова Ж.Ж. Основные направления двухстороннего сотрудничества Казахстана и Узбекистана (1991 — 2016 гг.) // Вестник национальной Академии РК. - 2016. -№5. - С. 93-96.
- 17 Исраилов М.И. Анализ современных концепций двустороннего экономического сотрудничества, Хибрук, Ташкент, 2020.-653с.
- 18 Дархан С. Как развиваются казахстанско-узбекские экономические отношения//<https://kursiv.kz/news/kursiv-guide/2020-10/kak-razvivayutsya-kazakhstansko-uzbekskie-ekonomicheskie-otnosheniya>
- 19 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми сайт // <https://stat.gov.kz/>
- 20 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының сыртқы сауда бойынша статистикалық бюллетені 2020ж// <https://stat.gov.kz/>
- 21 Еримбетов С.С. Торговое сотрудничество Казахстана и Узбекистана// Кеден, 2020.- № 6.-С.90-98.
- 22 Марлен Л., Себастьян П. Региональные организации в Центральной Азии: характеристики взаимодействий, дилеммы эффективности//Университет Центральной Азии, 2019.-163с.
- 23 Довлатов Р. Истина где-то рядом// Эксперт-Казахстан. – 2013. – №24.- С.90-113.
- 24 Серікбаев Т.К. Сыртқы сауда келешегі// Заман- Қазақстан —2021. - №1.- Б.5-6.
- 25 Кембаев Ж.М. О правовых вопросах интеграционных процессов на евразийском пространстве / Ж.М. Кембаев // Современное право. – 2019. –№9. – С. 90–98.

26 Кожамжарова Ж.Ж. Казахстан и Центрально-азиатский союз: итоги и перспективы модернизации межгосударственных интеграционных связей Центрально-азиатских стран // Материали II-го Туркестанского интеграционного форума стран Центральной Азии. - Туркестан: МКТУ им Х.А. Ясави. - 2016, 29-30 апреля. - Туркестан, 2016. - Часть 1. - С. 164-167.

27 Ашимов А.Т. Каким будет МЦТЭС «Центральная Азия»// <https://kapital.kz/gosudarstvo/94788/kakim-budet-mtst-es-tsentral-naya-aziya.html>

28 Ибрашев Ж.У., Енсебаева Э.Т. Интеграция на современном этапе // Континент. - 2019. - №8(46).- С.3-10.

29 Дербісов Е. Кеден қызметі мемлекеттің экономикалық мүддесін қорғауға бағытталған; Ә, Әбдірәш. // Егемен Қазақстан, 2020.- №5.-Б.3-5.

30 Сәрсенбайұлы Р. Кеден алдағы келешектің ғана емес, бүгінгінің де ісі //Егемен Қазақстан—2021. - №2.- Б.3-4.

31 Ногеева А.К. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты: Оқулық. – Алматы: 2018. – 424 б.

32 Доғалов А.Н., Досмағанбетов Н. С. Экономикалық ынтымақтастық жолдары: Оқулық. /А.Н. Доғалов, Н.С. Досмағанбетов/. – Алматы, 2021. – 360 б.

33 Ниязбекова Р.К. Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы ынтымақтастық: оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2018. – 91 б.

Аналитикалық жазба

Жоба авторы: Мирзанова Б.

*Ғылыми жетекші: тарих ғылымдарының докторы, философия ғ.к.,
Мәжіденова Д.М.*

Жоба идеясы	Қазақстан мен Өзбекстан арасында экономикалық ынтымақтастық кеңейту мен жетілдіру жолдары
Проблемалық жағдай (кейс)	Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы сыртқы экономикалық байланыстар проблемасы қазіргі жағдайда маңызды. Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық тұрақты оң динамикаға ие. Мысалы, екіжақты сауда көлемінің тұрақты өсу тенденциясы байқалды. Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы қатынастардың дамуы Орталық Азиядағы халықаралық қатынастардың маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Орталық Азиядағы ұлттық, аймақтық және халықаралық қауіпсіздікке қауіп төндіретін қазіргі заманғы сын-қатерлер кешені өзбек-қазақ қатынастарының барлық спектрін

	кеңейтуді және тереңдетуді қажет етеді, оның ішінде жемісті экономикалық ынтымақтастықты одан әрі кеңейту қажет.
Осы проблеманың шешімдері	Қазақстан мен Өзбекстан арасында сауда көрсеткіштері көрсеткендей екі ел арасындағы сауда қарым-қатынастары маңызды болып, елдердің экономикаларына өзінің жағымды әсерін жасап отыр. Пандемия әсерінен тауар айнылымы сәл төмендеп кеткен, бірақ бұл уақытша шектеулердің болуынан еді. Артықшылықтары: - Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық ынтымақтастық жылдан-жылға кеңейіп отыр. - Қазақстан мен Өзбекстан елдерінің үкіметтері өзара саудасына үлкен көңіл бөліп, оны арттыруға арнайы шарттарды қабылдап жатыр. Кемшіліктері: - пандемия аймақтың сауда-экономикалық байланыстарына негативті әсер етті; - екі жақты сауда айналымында тауарлардың негізгі бөлігін өңдеу дәрежесі төмен болатын тауарлар, жикізаттар жатады; - Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы кедендік және көліктік-логистикалық инфрақұрылымның осы уақытқа дейін нашар болуы.
Осы проблеманы шешуге ұсыныстар	Қолданыстағы келісімдер аясында Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы екіжақты ынтымақтастықты жақсарту бағыттарын атап өту қажет. 1. Қызметтердің сыртқы саудасын ынталандыру шараларының бірі - жоғары білікті шетелдік жұмыс күшін тарту процедурасын жеңілдету. 2. Қызмет көрсету саласындағы жұмысшылар арасында ағылшын тілін білу деңгейін арттыру. 3. Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы инвестициялық қызметтің басым түрлерінің тізбесін кеңейту. 4. Сауда миссиялары мен көрмелерге қатысуға көмек. Көрмелер мен іскери миссияларға қатысу қызметтерді жаңа нарықтарға жылжытудың ең тиімді құралы бола алады. 5. Экспорттық нарықтарда қызметтерді ілгерілетудің арнайы салалық бағдарламаларын әзірлеу. Қызметтер өндірісін әртараптандыру және сатудың жаңа нарықтарын ашу мақсатында жаңа нарықтарға шығу және экспорттық нарықтардағы олардың үлесін арттыру бойынша қызметтерді алға жылжытатын арнайы салалық бағдарламалар әзірленеді. 6. Қазақстандық елдік брендті ілгерілету. Брендтердің имиджін және танылуын қалыптастыру үшін (сауда маркалары, қызмет көрсету белгілері) қызметтердің жекелеген түрлерін

	ұсынушыларды дамыту және жылжыту үшін маркетинг құралдарының тізбесі әзірленеді. Іскери консультация - бұл шешуші мәселе, өйткені бұл қызмет провайдерінің сыртқы нарыққа шығуда кездесетін кедергілер туралы толық ақпарат бере алатын бизнес. 7. Қазақстанның Өзбекстанмен шекаралас аймақтарында ішкі сұранысты қанағаттандыру үшін сервистік кластерлер (хабтар) құру. 8. Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы қызметтердің еркін саудасы туралы келісімдер жасау. 9. Қызметтер экспортын дамыту бойынша салалық шараларды қабылдау. Қызметтердің көп бөлігі резидент еместерге тікелей қызмет көрсетуші орналасқан елде сатылады. Бұл қызметтер, басқалармен қатар, туризм, мәдениет, медициналық қызметтер, білім беру саласындағы қызметтерді қамтиды.
Күтілетін нәтижелер	Қазақстан мен Өзбекстанның ішкі нарықтарына өзара қолжетімділік негізінде сауда ынтымақтастығының кеңеюі дайын өнімдер экспортын ұлғайту бойынша олардың алға қойған міндеттерін шешуге айтарлықтай ықпал етеді, өйткені көптеген шикізаттық емес тауарлармен өзара саудада олар бәсекелес емес, серіктес болуы мүмкін. Сонымен қатар, Қазақстан мен Өзбекстанның бір-біріне жақын орналасуы оларға көлік шығындарын үнемдеуде артықшылықтар береді. Сонымен қатар, аймақтағы халықаралық көлік дәліздері мен халықаралық көлік инфрақұрылымын бірлесіп құру сонымен қатар аймақ елдерінің экспорттық өнімдерін сыртқы нарыққа жеткізу кезінде көлік шығындарын азайтуға көмектеседі. Covid-19 коронавирустық эпидемиясы шегінуде, Қазақстан мен Өзбекстанда карантиндік шаралар біртіндеп алынып тасталуда, дағдарыстан кейінгі экономиканы қалпына келтіру жоспарлары жасалып, жүзеге асырылуда. Осыған байланысты, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық пен ынтымақтастық байланыстарының кеңеюі экономикалардың өсу траекториясына тезірек шығуына ықпал етеді. Осы жобаның негізгі нәтижелері келесіден көрінеді: 1. Екі жақты экономикалық ынтымақтастық түсінігі нақтыланды, оның анықтамасы ұсынылды; 2. Сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту туралы шартын қабылдауы негізінде екі ел арасындағы сауда қатынастары күшейіп, экономикалық интеграциясы тереңдетіледі, инвестициялық жобалардың жүзеге асыруының тиімділігі күшейеді;

	3. Қазақстанның экономикасына Өзбекстанмен екі жақты экономикалық қарым-қатынастардың тереңдетілуі негізінде оң әсерін тигізіп, өсуін жылдамдатуға мүмкіндік беріп, әр түрлі салаларын одан әрі дамытуға жол ашады.
Пайдаланылған әдебиеттер	1 «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Қазақстан-Өзбекстан мемлекеттік шекарасы туралы шартты бекіту туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 шілдедегі N 453-II Заңы//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000453_/history 2 «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы стратегиялық әріптестік туралы шартты ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 6 мамырдағы № 201-V ҚРЗ//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000201/history 3 «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Мәңгілік достық туралы шартты бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1999 жылғы 27 мамыр N 388-I//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000388_/history 4 «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы стратегиялық әріптестік туралы шартты ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 6 мамырдағы № 201-V ҚРЗ//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000201 5 «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы Өндірістік кооперация туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1999 жылғы 13 шілде N 419-I//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000419_/history 6 «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы Азаматтардың өзара сапарларының шарттары туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 15 қаңтардағы N 282 Заңы//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000282_ 7 Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 15 қаңтардағы N 282 Заңы «Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Қазақстан-Өзбекстан мемлекеттік шекарасы туралы шартты бекіту туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 шілдедегі N 453-II Заңы http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000453_/links 8 «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы Еркін сауда туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1998 жылғы 8 мамыр N 224//http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000224_

